

Kapitel 11

Devalveringens politiska tillkomst och logik

av

Hans Bergström

Jag ska i detta kapitel diskutera tre frågor i anslutning till 1982 års devalvering:

1. Vad hände 1982?
2. Varför hände det?
3. Kan det hända igen?

Det första avsnittet beskriver de politiska processerna inom socialdemokratien fram till beslutet om devalvering. Det andra avsnittet analyserar den underliggande politiska logiken och en devalverings egenskaper i förhållande till de politiska marknadsmekanismerna. Det tredje avsnittet diskuterar i vad mån de politiska villkoren bakom en devalvering av 1982 års typ alltjämt föreligger, när Sverige åter får liknande problem som i början av 1980-talet med konkurrenskraften.

1. Vad hände 1982?¹

Perioden 1979–82 var dramatisk i svensk politik. Valet 1979 gav ytterligare en treårsperiod med borgerlig majoritet, dock reducerad till ett enda mandats övervikt. De borgerliga bildade en ny trepartiregering: Fälldin II. I mars 1980 hölls folkomröstning om kärnkraften. Strax därefter utbröt efterkrigstidens största

¹ Empirin i detta avsnitt bygger på min avhandling "Rivstart?" (1987) kompletterad av nya intervjuer i augusti 1990 med Kjell-Olof Feldt och Erik Åsbrink. På ett sent korrekturstadium i maj 1991 har jag även kunnat stämma av framställningen med Feldts memoarer "Alla dessa dagar...".

avtalskonflikt. Sommaren 1980 inkallades en urtima riksdag för att besluta om bla höjd moms. I oktober 1980 begärde socialdemokraterna misstroendevotum mot regeringen för dess ekonomiska politik; detta nya instrument i författningen prövades nu för första gången. I januari 1981 utlöste en svag budget och finansplan valutakris och chockhöjd ränta, följd av regeringskris. Folkpartiet och moderaterna krävde att centerpartiet skulle medverka till radikalt sänkta marginalskatter. I maj 1981 föll trepartiregeringen på skattefrågan. En skatteuppgörelse med lägre marginalskatter och begränsad avdragsrätt träffades mellan mittenpartierna och socialdemokraterna. En mittenregering, Fälldin III, tillträdde sedan mitten lovat moderaterna att fullfölja planerna för besparingar i de offentliga utgifterna. I september 1981 devalverades kronan med tio procent, delvis för att korrigera den appreciering på lika mycket på ett år i förhållande till D-marken som hade följt på dollarns uppgång och valutakorgens konstruktion. Devalveringen kombinerades med sänkt moms och tidigarelagda besparingar; regeringen syftade till att mildra inflationseffekterna och klara löneavtalens prisklausul.

Alla dessa händelser och förlopp gav även ett oppositionsparti fullt upp. Ändå var två andra händelser i grunden av större vikt för det inre arbetet hos socialdemokraterna med de ekonomiska frågorna.

Den ena var själva valutgången 1979. Efter förlusten 1976 dominerade tolkningen att det rörde sig om en historisk tillfällighet, ett kort avbrott i en fortsatt lång period av socialdemokratiska regeringar. Först med den upprepade förlusten 1979 arbetade sig en djupare självprövning fram inom ledande kretsar i partiet.

Den andra centrala faktorn var den nya oljekris (OPEC II) som följde på Shahens fall i Iran. Den fick stora följdverkningar: inflation, växande underskott i budget och bytesbalans, tre år av nolltillväxt i världshandeln, fallande investeringar, reallöner och bostadsefterfrågan, stigande arbetslöshet. Utåt hördes mest oppositionens attacker på omprövningarna från de borgerliga regeringarna, såsom att pensionsindex rensades från effekterna av energipriser och indirekta skatter och att ökad självrisk föreslogs i sjukförsäkringen. Men även socialdemokraterna ställdes inför vad man kan kalla en kognitiv kris. En ny verklighet gjorde det nödvändigt att inte bara opponera från de gamla positionerna utan på nytt tänka igenom i vad mån dessa positioner behövde revideras med hänsyn till en ny verklighet.

Åren omedelbart efter andra oljekrisen var en brytningstid – och då inte bara i form av hårda offentliga meningsbrytningar utan även ifråga om inre processer och nyprövningar. Ett av uttrycken för detta var tillkomsten av den sk *krisgruppen* inom socialdemokratien. Gruppen konstituerades den 19 november 1980 och höll slutsammanträde den 2 juni 1981. Ordförande var Ingvar Carlsson. Som ledamöter ingick Kjell-Olof Feldt, Rune Molin och Leni Björklund. Som sekreterare arbetade Anne-Marie Lindgren, Per-Olov Edin, Odd Engström och Erik Åsbrink.

Genom hela valrörelsen 1982 sades krisprogrammet, "Framtid för Sverige", vara den grund på vilken socialdemokraterna i regeringsställning skulle klara de ekonomiska problemen.² Programmets underrubrik var "Förslag till handlingslinjer för att föra Sverige ur den ekonomiska krisen". Den nya socialdemokratiska regeringens devalveringsprogram i oktober 1982 inleddes med orden: "Den krisplan som nu läggs fram bygger i allt väsentligt på det program 'Framtid för Sverige' som antogs av den socialdemokratiska partikongressen i fjol."³

Motivet att förbereda ett kommande regerande spelade dock en underordnad roll för beslutet att arbeta fram krisprogrammet. Tre andra motiv dominerade i själva verket:

- Ett första var självprövningen efter 1979 års val och behovet att stärka den intellektuella respekten för socialdemokratin. Omedelbart efter 1979 års val skrev Carl Johan Åberg, då seniorekonom på den socialdemokratiska riksdagsgruppens utredningsavdelning, två strikt interna promemorior till partiledningen, en i skattefrågan (med förslag att partiet skulle göra ett uppbrott i sin inställning till höga marginalskatter), och en om partiets ekonomisk-politiska arbete. Socialdemokraterna har den gångna mandatperioden "haft ett opinionsmässigt underläge i de ekonomisk-politiska frågorna", hävdade Åberg.⁴ Han föreslog att partiet till sig skulle knyta en grupp av ekonomer, genom en ekonomisk-politisk kommitté. Den skulle ge påverkan i två riktningar: dels ett inflöde av kompetens och idéer för partiets arbete i bla riksdagen, dels fler ekonomer som utåt var "beredda att tala för vår politik och därigenom bryta den nu nästan fullständiga borgerliga dominansen på detta område." Åberg nämnde själv ett tiotal namn i promemorian, som gick till Olof Palme. "Om man nu engagerar ett antal personer för denna uppgift så måste man ju i viss utsträckning vara beredd att lyssna på vad de kommer fram till", framhöll Åberg och påpekade att förhållandet mellan socialdemokrati och nationalekonomi nu var ett annat än på 30-talet:

"Även vänsterekonomerna ligger i dag på en linje som innebär att man exempelvis måste få marknaderna att fungera bättre och att det finns gränser för de näringspolitiska ambitionernas förverkligande. Man måste med andra ord gå in i detta samarbete med ekonomerna i klart medvetande om att de kan komma att servera en del beska sanningar."

- Ett andra motiv bakom tillsättandet av krisgruppen var det politiska behovet inför 1982 års val. När partisekreteraren Sten Andersson och hans medarbetare sommaren 1980 började dra upp riktlinjerna inför 1981 års partikongress och därmed valrörelsen såg de klart att den ekonomiska krisen skulle bli den

² "Framtid för Sverige", Tidens förlag 1981.

³ "Krisplan för Sverige", Statsrådsberedningen 11 oktober 1982.

⁴ Carl Johan Åberg: "PM om inrättande av en ekonomisk-politisk kommitté", 13/11 1979.

borgerliga regeringens stora problem och fondfrågan de borgerligas chans. Strategin blev därför att neutralisera fondfrågan och samtidigt skapa ett trovärdigt socialdemokratiskt krisprogram. Med det som huvudinslag på partikongressen 1981 skulle man också motverka att kongressen gav ett alltför splittrat intryck.

- En tredje motivkrets var den sakliga. Personer som Carl Johan Åberg, Erik Åsbrink, Kjell-Olof Feldt, Ingvar Carlsson och Odd Engström ansåg att partiet i sak behövde tänka igenom sin linje, oavsett om det framöver skulle hamna i regering. "Den första perioden i opposition lutade vi oss för mycket tillbaka på det gamla förtroendet, i kombination med att angripa regeringen för nedläggningar av företag m m och arbetade inte tillräckligt med att utveckla en egen genomtänkt analys och trovärdig linje i de tunga ekonomiska frågorna." (intervju med Ingvar Carlsson 1986, i Bergström 1987). Den här uppfattningen förstärktes när problemen genom andra oljekrisen fick väldigare dimensioner än tidigare. "Samtidigt som regeringen hade stora svårigheter måste även vi socialdemokrater ställa oss frågan: vad har vi i bagaget? Vi upptäckte då vid en seriös självrannsakan att vi stod ganska tomhänta." (intervju med Odd Engström 1986, i Bergström 1987).

Viktigast i krisgruppens sätt att arbeta var att ett långt inledande skede ägnades åt faktainsamling och analys. Gruppen träffades ungefär en gång i veckan och under de fyra första månaderna användes flertalet träffar för hearings med utomstående sakkunniga. Ett huvudämne för gruppens första hearing och fortsatta diskussioner var den offentliga sektorn. Klas Eklund från Handelshögskolan presenterade inför krisgruppen ett papper om den långsiktiga utvecklingen av den offentliga sektorn som innebar "en verklig hästkuren" även jämfört med den uppmärksammade debattartikeln som sedan publicerades av sex s-ekonomer, med Eklund som drivande, i Arbetet 18/2 1981: "Här är hästkuren". I krisgruppens slutrapport, som tillstyrktes av partistyrelsen den 16 juni 1981, sägs att ökningen i de offentliga utgifterna måste begränsas (även om man angav högre ökningstal för kommunerna än mittenregeringen). En annan viktig förskjutning gällde synen på industrins kostnader och vinster. På ett annat sätt än tidigare erkändes 70-talets kostnadskris samt betydelsen av industrins relativa kostnader och vinstnivå för investeringar och tillväxt.

I den offentliga debatten sedan programmet framlagts riktades en del kritik mot att konkreta åtgärder saknades i de här båda centrala delarna, det offentliga besparingar och industrins kostnadsläge. Klas Eklund talade i den förra delen vid Visby-seminariet 1981 om "det stora svarta hålet". Carl Johan Åberg, nu chefredaktör för Aftonbladet, skrev i den senare delen att "krisgruppens förslag hänger inte ihop". Krisgruppen hade talat om revalveringar som ett sätt att stänga ute inflationsimpulser. Åberg kommenterade under rubriken "Vi borde devalvera" (Aftonbladet 26/8 1981):

Är det inte snarare en devalvering och ett slags engångsinflation enligt den politik vi hade efter Koreakrisen i början av 50-talet som behövs för att få in ekonomin på det spår som leder tillbaka till balans.

En tredje kritiker var professor Erik Lundberg som skrev en artikel i LO-tidningen nr 27/28 av den 9 juli 1981, kommenterande krisprogrammet:

Det finns alldeles för lite om hur en radikal politikomläggning snabbt skall få fart på den svenska ekonomin. Jag saknar den gamla socialdemokratiska optimismen inför uppgifterna... Jag delar helt gruppens syn på behovet av expansiv politik men saknar entusiasmen för en politik som skall ge snabba resultat. Detta beror nog på att man inte haft mod att ta upp frågan om kronans nuvarande övervärdering. Som på 30-talet bör en expansiv politik för att vara framgångsrik ske under betingelsen av en tillräckligt starkt undervärderad krona.

Krisprogrammets brist på konkretion i de här två avseendena grundades dock inte på något förbiseende. Ambitionen var länge att ha med också konkreta besparingsförslag, på samma sätt som rapporten innehöll ett detaljerat offentligt investeringsprogram.⁵ Det omöjliggjordes av stämningen i partiet. Den föranledes dels av de sex ekonomernas hästkursartikel i Arbetet, dels av att gruppen hade fått rejält bakslag när den gick ut med en femsidig PM "för diskussion" på partiets distriktskongresser våren 1981. Diskussionsunderlaget, formulerat av Ingvar Carlsson och Anne-Marie Lindgren, fastslog att det i det ekonomiska läge som uppkommit "är uppenbart att det krävs åtgärder utöver dem som partiet redan arbetat med". Distriktskongresserna ombads diskutera bla om de kunde tänka sig "ökad rörlighet på arbetsmarknaden", "återinförande av karensdagarna i sjukförsäkringen", "ett par timmars längre arbetsvecka under några år", "en minskning av nuvarande rättigheter till ledigt från jobbet med bibehållen lön", "nedläggning av icke lönsamma företag för att ge utrymme åt nya mer konkurrenskraftiga"; vidare om de kunde tänka sig att pruta på några av de stora transfereringarna, som folkpensioner, barnbidrag, livsmedelssubventioner och bostadsbidrag. I bakgrunden låg också att förslaget till frågor, som passerat utan problem i krisgruppen, hade föranlett en hård diskussion i partiets verkställande utskott i mars. Reaktionen från den äldre generationen — Gertrud Sigurdsen, Gunnar Sträng — var sur.

Också i den andra frågan där krisgruppen var otydlig fanns särskilda skäl för det. I gruppen och mellan dess ledamöter fördes diskussioner om devalvering som metod att snabbt och radikalt förbättra kostnadsläget. Kjell-Olof Feldt skrev själv en promemoria om detta, som delades ut i numrerade exemplar och sedan

⁵ Intervju med gruppens huvudsekreterare Anne-Marie Lindgren, stödd på hennes minnesanteckningar från 1981.

togs tillbaka. Feldt konstaterade att kronan var övervärderad och att en devalvering vore den naturliga lösningen. Vid en hearing 23/1 1981 redogjorde förre riksbankschefen Krister Wickman för valutafrågorna. Vid sammanträdet 22–23 april diskuterades rörlig växelkurspolitik som en del av lönebildningen, utifrån material från PO Edin. Också tanken på sk "intern devalvering", dvs att nå ungefär samma verkan som vid en växelkursförändring genom att höja momsens och sänka arbetsgivaravgiften, ventilerades. Slutsatsen blev att det var omöjligt för ett oppositionsparti att ett och ett halvt år före ett eventuellt regeringstillträde börja tala om devalvering: dels skulle mycket kunna hända under mellantiden, dels skulle partiet kunna anklagas för att orsaka valutautflöde. Gruppen var dock helt klar över att den med sitt förslag till revalveringar som led i lönepolitiken hade "hoppat över ett moment" som var underförstått (intervju med Ingvar Carlsson i Bergström 1987), nämligen en rejäl engångssänkning av Sveriges relativa kostnadsnivå.

Vi har kunnat konstatera att förberedelser för regerande inte var enda eller ens främsta syftet med att krisgruppen tillsattes, vidare att den i fråga om sina två viktigaste nyorienteringar inte förmådde lägga konkreta förslag. Kunde den då få någon betydelse för en kommande regeringsverklighet? I ett centralt avseende är svaret ja. Arbetet med krisprogrammet innebar en viktig mental och intellektuell bearbetningsprocess. De som deltog i gruppen, och det var tunga personer i parti och LO, skaffade sig en mer realistisk bild av det verkliga läget för svensk ekonomi. Visserligen dominerades det skrivna programmet av offentliga investeringsåtgärder, men den helt övervägande delen av gruppens diskussioner ägnades makroekonomiska frågor som kostnadsläge, valutapolitik, lönebildning, inflation, den offentliga sektorns expansionsutrymme och struktur.

Som Kjell-Olof Feldt uttrycker det efteråt (i Bergström 1987):

Vi blev ense om grunddragen i analysen och skalade undan retoriken, vilket var det avgörande. Det var näringslivet, det i huvudsak privata, och marknadsekonomin som skulle fås att fungera bättre. Denna utgångspunkt och analysansats skilde sig radikalt från vad som särskilt i ett annat tidsklimat kunde ha legat nära till hands för socialdemokratin.

När man analyserar socialdemokratins process av ekonomisk nyorientering 1980/81 är det också värt att notera att Kjell-Olof Feldt dessa år definitivt övertog rollen som partiets främste ekonomiske talesman från Gunnar Sträng. Samtidigt blev Erik Åsbrink partiets seniorekonom, efter den mer keynesianskt orienterade Carl Johan Åberg. Ännu i valet 1979 var det inte av alla uppfattat som givet att inte Gunnar Sträng skulle återkomma som finansminister i en socialdemokratisk regering. Och inte förrän september 1981 valdes Feldt in i det viktiga verkställande utskottet, som suppleant. 1982 var det första val då Feldt kunde agera med full auktoritet för socialdemokratin i de ekonomiska frågorna.

Han fick nu också i ryggen en ny analys. Avståndet är stort mellan inriktningen av den ekonomiska motion som socialdemokraterna framlade vid den urtima riksdagen i augusti 1980 (med bl a förslag till nya handelsbegränsningar i form av importdepositioner) och den motion som bara fem månader senare lades under allmänna motionstiden i januari 1981, under påverkan från krisgruppens analysarbete och skriven av Erik Åsbrink.

Motionen, 1980/81:1136, lanserade ett tiopunktsprogram mot inflationen, med viktiga nyorienteringar. För första gången reste socialdemokraterna bestämda krav på sänkta marginalskatter. Kamp mot inflation och kostnadsstegringar lyftes fram som den strategiska uppgiften för att häva obalanserna i svensk ekonomi. En radikal brytning med indexbindningar och automatik i ökningen av statsutgifter förordades. Motionens riktlinjer var klart påverkade av de dominerande strömningarna bland nationalekonomer. Motionen pläderade för ökade vinster i företagen och för mer av fasta normer inom den ekonomiska politiken. Den betonade marknadens funktionssätt och utbudsekonomi, mer än keynesiansk efterfråge- och konjunkturpolitik. Skrivningarna om marginalskatter var ett uttryck för detta. Men det präglade även andra delar, såsom förordet för ökad rörlighet för olika produktionsfaktorer och mindre av monopol och konkurrensbegränsningar. Motionen visade, mer än vad som då uppmärksammades och syntes i den offentliga polemiken med regeringen, att tunga krafter inom socialdemokratien hade tagit sakligt intryck av en radikalt ny ekonomisk situation och dess krav. Det skedde redan året före valet, innan politikerna uppslukades av kampanj. Åtgärderna var ännu otillräckligt bearbetade. Men en fördomsfri analys genomfördes, med LO indraget. Tankeriktningen hos strategiska personer hade vänts.

Den process som hade inletts med arbetet i krisgruppen fortsatte dock inte bland de ledande politikerna under året från krisprogrammets framläggande i juni 1981 fram till valet 1982. Skälen var tre:

- (1) Reaktionerna inom partiet tvingade fram ett politiskt försvarsarbete snarare än en fortsättning och fördjupning från Kjell-Olof Feldt och Ingvar Carlsson. Partikongressen i september 1981 dominerades av expansionsglada kommunalråd och andra offentligföreträdare, kritiska dels till den volymbegränsning för kommunerna som krisprogrammet föreslog (+ 2 procent per år), dels till den starka betoningen av olägenheterna med inflation, i förhållande till arbetslöshet. Allmänna motionstiden i januari 1982 påverkades av partikansliets behov av vinnande vallöften samt det äldre gardets motstånd mot borgerliga besparingar (Sven Aspling, Gunnar Sträng m fl). Efter förhandling med PRO gjorde riksdagsgruppen ett särskilt uttalande, vari man bl a lovade att socialdemokraterna i regeringsställning skulle återställa den fulla värdesäkring av pensionerna. Feldt och ekonomerna på riksdagsgruppens utred-

ningsavdelning manade förgäves till försiktighet med löften till pensionärerna (se även *Alla dessa dagar*, s 32 f).

- (2) Mittenregeringens tioprocentiga devalvering i september, som accepterades av socialdemokraterna, gjorde att Kjell-Olof Feldt uppfattade devalveringsfrågan som löst och inte mer tänkte på den vintern/våren 81–82. Han förklarar efteråt att han ganska säkert hade avfärdat tanken på ytterligare devalvering om den på allvar hade rests för politiskt avgörande våren 1982.⁶ Denna Feldts attityd styrks av andra.
- (3) Med valåret blev de ledande politikerna starkt kampanjupptagna, i tid men än mer mentalt. För socialdemokratien var det oerhört viktigt att vinna 1982 års val och återkomma i regeringsställning. Opinionsproblemen i löntagarfondsfrågan och hur man skulle kunna desarmera denna fråga tog betydande energi från Ingvar Carlsson. Nu gällde "argumentationsgrupper", inte analysgrupper. Agitation, inte kontemplation, rådde. De ledande politikerna upptogs av att föra valrörelse, var vidskepliga inför att "ta ut segern i förskott", ville inte veta för mycket om eventuella tjänstemannatankar för en kommande regering och värjde sig mot att låta kraften och enkelheten i budskapet störas av komplicerande analyser. Som Kjell-Olof Feldt formulerar det efteråt (och han är här typisk för ledande politiker valår):

Innan man dras in i valrörelsen vill man inte belastas med att sitta och tänka på allt som ska göras om vi vinner, utan hela koncentrationen är på att vinna. Det går inte att köra de här båda processerna parallellt.⁷

Kjell-Olof Feldt var helt klar över att han skulle bli finansminister om det blev en socialdemokratisk regering. Men något som helst uppdrag till tjänstemännen att börja fundera över villkoren för en sådan regering gav han inte. Det som skedde våren och sommaren 1982 av förberedelser för den ekonomiska politiken var främst uttryck för en självständig planering från tjänstemän som räknar med att senare få spela en större roll och bära ett tyngre ansvar.

Drivande i arbetet var de båda ekonomerna på den socialdemokratiska riksdagsgruppens utredningskansli ("tolvan" kallad, efter placeringen på plan 12 i det dåvarande riksdagshuset vid Sergels torg), Erik Åsbrink och Michael Sohlman. Dessa båda hade uppfattningen att krisprogrammet var helt otillräckligt som handlingsplan i regering. Som Sohlman formulerar sin uppfattning: "Det bestod av lyrics plus investeringsprogrammet".

Åsbrink och Sohlman förde våren 1982 intensiva diskussioner om vilken ekonomisk-politisk strategi som en ny socialdemokratisk regering borde välja och vad den mer konkret borde leda till av första åtgärder. En tredje ekonom, Olof Palmes talskrivare Bill Fransson, deltog informellt. Vid ett antal tillfällen

⁶ Intervju Feldt i augusti 1990 för denna uppsats.

⁷ Intervju 1986 för Bergström 1987.

under våren träffade de vidare Lars Mathlein, då föredragande i riksdagens finansutskott, och Svante Öberg, konjunkturinstitutet. På "tolvan" fanns också Harald Fälth, som där handlade skattefrågor. Längre fram drogs även Bengt K Å Johansson, kanslichef på finansutskottet, in i arbetet. Samtliga dessa sju hade arbetat på finansdepartementet. De förenades dessutom av a) egen grundlig kunskap om ekonomi, budget och regeringsverklighet, b) stark oro över de snabbt växande underskottsproblemen, c) föga av benägenhet för politisk retorik, d) liten bundenhet till förslag och riktlinjer som socialdemokraterna hade utarbetat före andra oljekrisen. Av de sju var endast en, Erik Åsbrink, alls med i partiets centrala arbete under mandatperioden 1976–79. De utgjorde en krets av seriösa skeptiker, som utgick ifrån att ord före val var en sak, krav på handlingsstrategi i regering något annat.

Under sin tanke- och samtalsprocess våren 1982 kom Erik Åsbrink och Michael Sohlman alltmer att tänka i riktning en stor devalvering. Via kontakter med bla ekonomen Ola Virin på Industriförbundet fick de bilden att svenska underleverantörer höll på att slås ut i stor skala. En viss roll spelade även de historiska erfarenheterna från 1931–33 och 1949 års växelkursförändringar. Socialdemokraternas framgångsrika 30-tal klarades i stor utsträckning genom en undervärderad krona, utbyggnaden av välfärdsstaten på 1950- och 60-tal tack vare 1949 års devalvering med dess injektion till en exportledd industriexpansion. När socialdemokratin nu åter stod inför uppgiften att hantera ett krisläge var det naturligt att ta intryck av denna historiska erfarenhet.

Erik Åsbrink, seniorekonomen, kom våren 1982 fram till tre huvudelement i den ekonomiska strategin för en ny regering:

- (1) "Big Bang" i form av stor devalvering. En nivå på devalveringen kring 20 procent var vad ekonomerna hade i tankarna redan i det här skedet, helt enkelt därför att de nått slutsatsen (bla via samtal med ekonomerna Lars Vinell och Ola Virin på Industriförbundet) att det krävdes den psykologiska effekt som följer med en så drastisk åtgärd för att kostnadsanpassningen verkligen skulle bryta upp inkörda mönster, tex vad gäller val av underleverantörer.
- (2) Därefter hård satsning på att uppnå *prisstabilitet* och bedriva en restriktiv finanspolitik.
- (3) Strävan till *konsensus*, dels med fack och näringsliv, dels politiskt för att få en nationell kraftsamling kring uppgiften att föra Sverige ur krisen.

Det första tillfälle då ordet devalvering nämndes utanför ekonomisamtalen och inför Feldt tycks ha varit vid en träff den 8 juni 1982 med argumentationsgruppen för löntagarfonder (med var Feldt, Åsbrink, Sohlman, PO Edin och Hans Haste). Diskussionen gled över till allmänekonomi och hur man skulle kunna få fart på investeringarna i industrin. Michael Sohlman drev uppfattningen att

kapacitetsutnyttjande och marknadsbild samt lönsamhetsutsikter var helt avgörande och att investeringar inte kunde manipuleras fram med åtgärder som gällde annat än dessa faktorer. Erik Åsbrink fyllde på med att uttryckligen säga att det krävdes en stor devalvering. Varken vid detta eller något senare tillfälle före valet tog Feldt, såvitt jag har kunnat finna, ställning till tanken på devalvering. Han undvek medvetet att ge sig in i detta avgörande före valet. För den som känner arbetsförhållanden och mentalitet i partier under valår framstår detta inte alls som märkligt; politikens obenägenhet att ta beslut i förtid liksom de politiska tjänstemännens vida mandat för eget tänkande och förberedelser hör till det normala.

Feldt förklarar efteråt (senast intervju för denna uppsats, augusti 1990) att han av a) mentala skäl, b) politiska effektivitetsskäl, c) moraliska skäl (i förhållande till budskapet i valrörelsen) inte ville ge sig in i diskussioner sådana som den om devalvering. Han förnekar därvid också att han gav någon underförstådd accept för förslaget. (Se även *Alla dessa dagar*, s 60).

En annan sak är att de politiska tjänstemännen visste att Feldt var en rationell politiker som uppskattade och inte hindrade att de tänkte själva och som när det var dags för handling också skulle värdera ett gediget analysunderlag.

Vidare finns belägg för att både Feldt och Olof Palme var inställda på att en ny regering borde inleda med dramatisk handling i stället för att tvingas av yttre krafter till åtgärder (intervjuer Bill Fransson och Michael Sohlman vad gäller Olof Palmes uppfattning, som den också visade sig i råd till den nya franska regeringen på hösten 1981; intervju Jan O Karlsson rörande intryck från Feldt vid informellt samtal mellan de två den 17 april 1982).

Under augusti 1982 återupptog Åsbrink och Sohlman sitt arbete från före sommaren. Avsikten var att de fyra ekonomer som fört vårens samtal skulle träffas igen den 20 juli, men av praktiska skäl blev den första träffen mellan de fyra den 5 augusti. Svante Öberg och Lars Mathlein fick i uppdrag att räkna på ett par huvudalternativ för den ekonomiska utvecklingen och politiken under den kommande mandatperioden. Ett alternativ skulle ha som huvudinnebörd en målmedveten antiinflationspolitik, bla bestående av kraftig inhemsk åtstramning i syfte också att minska underskotten i statsbudget och bytesbalans. Ett annat alternativ skulle ha som huvudelement en stor devalvering på 20 procent för att drastiskt stärka konkurrenskraften, åtföljd av antiinflationspolitik. De två huvudalternativen angavs av Åsbrink och Sohlman. Svante Öberg, som arbetat på finansdepartementets långtidsenhet med att utveckla ekonometriska modeller och som åren 1978–82 fortsatte det arbetet på konjunkturinstitutet, räknade för hand på de angivna huvudscenarierna. Han gjorde upp försörjningsbalanser för svensk ekonomi och räknade fram värden för centrala variabler i övrigt: produktion, sysselsättning, inkomster och utgifter för staten, bytesbalansen m m. Beräkningarna visade att det skulle ta mycket lång tid att utan devalvering påtagligt öka den ekonomiska tillväxten. Arbetslösheten skulle fortsätta växa och förbli

hög. Ville man ha tillväxt och stigande industriinvesteringar under perioden krävdes en stor devalvering. Även i devalveringsalternativet skulle arbetslösheten enligt beräkningarna vara högre 1985 än vad den var 1982. Svante Öbergs beräkningar styrkte gruppen i dess tidigare funderingar. Problemen siffersattes men var välkända.

Under de sista veckorna före valet hölls ytterligare träffar med ekonomerna. Vid ingen av dessa träffar deltog politiker. Michael Sohlman höll kontakt med och fick underlag från Industriförbundets Ola Virin. Erik Åsbrink skrev promemorior om det ekonomiska läget och tänkbara strategier. Den 11 augusti 1982 drog Åsbrink och Sohlman sina strategitankar för Feldt, den 13 augusti Åsbrink för Ingvar Carlsson. Efter det "synes arbetet ha blivit mer konkret och målinriktat", konstaterar Åsbrink när han går tillbaka till materialet.⁸ Ekonomerna fick klartecken från Feldt och Carlsson att gå vidare med räknekalkyler, utan att de båda band sig för några slutsatser. Ekonomerna uppfattade det dock som klart att de kunde fortsätta att ta fram underlag även för devalveringsalternativet. Senare under valrörelsen drogs ekonomernas tankar och arbete för Olof Palme och Sten Andersson. Även de visade sig intresserade och uppmuntrande till vad som gjordes, men ville inte binda sig. Partiledningen som sådan var före valet ovetande om de detaljerade kalkylerna. Devalvering framstod i augusti i kretsen Palme, Feldt, Carlsson som "ett möjligt alternativ" (intervju med Ingvar Carlsson 1986, i Bergström, 1987). Enligt Feldts memoarer förekom inga samtal i partiledningskretsen före valet om devalvering; Feldt uppger sig inte ha känt till att Åsbrink och Sohlman invigt Palme, Carlsson och Sten Andersson i planen på "The Big Bang" (*Alla dessa dagar*, s 60).

Omedelbart efter valet återupptog ekonomerna sitt arbete med att konkretisera och analysera olika tänkbara huvudstrategier för den ekonomiska politiken under åren 1982–85. Tisdagen den 21 september, andra dagen efter valet, redovisade de för första gången sina kalkyler för en ledande politiker. Kjell-Olof Feldt sammanträffade då med Erik Åsbrink och Svante Öberg. De två alternativ som Feldt fick i detalj beskrivna för sig var de båda som ekonomerna hade arbetat med före valet: kraftfull antiinflationpolitik eller stor devalvering åtföljd av antiinflationpolitik. Ekonomerna rekommenderade, som de hade kommit fram till redan långt före valet, stor devalvering. Att nå en förbättring av bytesbalans, investeringar, tillväxt och sysselsättning på andra vägar skulle ta för lång tid. Investeringsprogrammet, som av politikerna i valrörelsen hade redovisats som det som skulle dra igång tillväxten i Sverige (det keynesianska multiplikatorexemplet "Ludvig Svenssons gardinfabrik" var Olof Palmes paradnummer i valtalet), var för ekonomerna ingen verklig huvudlösning. Det skulle bara i mindre

⁸ I brev 1986 som svar på frågor för Bergström 1987.

grad kunna påverka arbetslösheten. Och det skulle inte lösa det ekonomiska centralproblemet: att öka utlandets efterfrågan på svenska varor.

Som slutsats av föredragningen den 21 september bestämde Feldt två saker: dels att en motsvarande föredragning skulle ske för Olof Palme, dels att även ett tredje alternativ skulle tas fram, nämligen ett mera konsumtionsexpansivt, med hänsyn till det starka önskemålet att minska arbetslösheten. Onsdagen den 22 september träffades Åsbrink, Sohlman och Öberg för att förbereda föredragningen för Olof Palme och de övriga i partiledningen. Med vid denna träff var även Lennart Lindström från konjunkturinstitutet, som under lång tid arbetat med handelsströmmarnas beroende av förändringar i relativpriser. Det relativa kostnadsläget stod i centrum för ekonomernas analys och rekommendationer.

Någon separat föredragning för Olof Palme tycks inte ha genomförts. Efter lunch onsdagen den 22 september sammanträffade dock Feldt först med Åsbrink och sedan med Palme. Palme orienterades då om ekonomernas arbete och man bestämde att låta dem föredra materialet i en större krets i partiledningen vid en särskild överläggning om just den ekonomiska strategin, på Bommersvik den 28 och 29 september. Måndagen den 27 september träffades på förmiddagen Åsbrink, Sohlman, Bengt K Å Johansson, Öberg, Mathlein samt Anders Sahlén (då arbetande för valutakommittén) för att förbereda en ny föredragning för Feldt samma dags eftermiddag. Feldt redovisade ännu ingen egen slutsats men förde ekonomernas analys vidare vid ett samtal med Olof Palme. Tisdagen den 28 september på förmiddagen kunde Svante Öberg informera Feldt, Åsbrink och Sohlman om sina reviderade beräkningar. Efter lunch åkte alla ut till Bommersvik.

Inför detta avgörande möte förelåg alltså tre alternativ: 1) Ett expansionistiskt för att få ner arbetslösheten. 2) Ett åtstramande för att få ner inflationen och underskotten i bytesbalans och budget. 3) Stor devalvering, 20 procent eller mer, i kombination med antiinflationpolitik. Alternativen redovisades av ekonomerna i denna ordning och det var det tredje alternativet de rekommenderade. "Utän tvekan var det denna ordningsföljd som kort därefter ledde till att den förda politiken betecknades som den tredje vägen", bedömer Erik Åsbrink.⁹ Men de internationella erfarenheterna, som de uppfattades vid denna tidpunkt, spelade säkert också in. Socialistregeringen i Frankrike hade just tvingats göra heltom efter att under sitt första år ha satsat på en expansionistisk politik, ungefär enligt 1). Reagan och Thatcher hade startat med åtstramande penningpolitik, budgetnedskärningar och depression, ungefär enligt 2). Olof Palme sökte en tredje väg mellan Mitterrand och Thatcher. Av betydelse var också att alla utgick ifrån att även de närmast följande åren skulle präglas av internationell lågkonjunktur.

På Bommersviksmötet 28–29/9 deltog: Olof Palme, Ingvar Carlsson, Thage G

⁹ Ibid.

Peterson, Sten Andersson, Kjell-Olof Feldt, Anna-Greta Leijon, Gunnar Sträng (såsom blivande ordförande i riksbanksfullmäktige), Krister Wickman (hade erbjudandet att bli riksbankschef) samt de politiska tjänstemännen Åsbrink, Sohlman, Johansson, Öberg, Fransson och Engström.¹⁰

Överläggningen inleddes med att Michael Sohlman föredrog konjunkturläget. Därefter redovisade Bengt K Å Johansson budgetläget. Sedan redogjorde Svante Öberg för materialet om den ekonomiska framtiden. Sammanlagt tog föredragningarna drygt en timme, varav Öbergs beskrivning av de tre huvudalternativen utgjorde huvuddelen. Tjänstemännen gjorde inte i denna föredragning någon uttrycklig rekommendation, ej heller Feldt på detta stadium. Efter föredragningarna följde diskussion, även in på kvällen. Diskussionen fortsatte på morgonen den 29 september. Feldt föreslog efter en stund devalvering på 20 procent omedelbart efter regeringsstarten, förenad med bl a prisstopp som en del av en "krisplan". Feldt hade i förväg tecknat ner förslag till ett 10-punktsprogram. Punkterna var dessa (*Alla dessa dagar*, s 67:).

1. Kronan skrivs ner med 20 procent
2. Allmänt prisstopp införs
3. Den planerade och utlovade momshöjningen inställs
4. En extra skattesänkning, utöver den redan beslutade enligt 1982 års skattereform, genomförs år 1983 med ca 3 miljarder
5. Problemet med stora vinstökningar, löneglidning och allmän oro bland löntagarna måste mötas med någon form av vinstindragning och med att löntagarfonder införs
6. Uppoffringarna skall bäras av alla, efter bärkraft. Förmögenhetsskatten skärps, förmåner till aktieägare m fl dras in
7. Kronan knyts till D-marken. Sverige etablerar en sk hårdvalutapolitik.
8. Krisprogrammets investeringsprogram startas
9. "Köp svenskt"-programmet inleds
10. Mer pengar till arbetsmarknadspolitiken.

Beslutet blev att det fortsatta arbetet skulle inriktas på att åstadkomma en "krisplan" enligt dessa punkter.

Mest skeptisk till devalvering i kretsen på Bommersvik var förre finansministern Gunnar Sträng. Dels hade han länge varit inne mera på linjen med expansion av inhemsk efterfrågan, dels och framförallt varnade Sträng för att den reallönesänkning som devalveringen innebar inte skulle accepteras av de fackliga organisationerna.

Överläggningen på Bommersvik sammanföll med begynnande spekulation mot den svenska kronan. Feldt gav efteråt bilden att devalveringen tvingades på den nya regeringen genom de rörelser som uppkom på valutamarknaden (se bl a

¹⁰ Beskrivningen av Bommersviksmötet bygger främst på dagboksanteckningar av Svante Öberg.

hearing med Feldt i riksdagens konstitutionsutskott den 22 mars 1983). Förmodligen hade en utebliven devalvering fordrat drastiskt höjd ränta. Valutautflödet den vecka då Bommersviksöverläggningen hölls var enligt Feldts uppgifter i KU nära fyra miljarder och "skulle kunna bli av storleksordningen 10–15 miljarder under första oktoberveckan". Marknaden väntade sig enligt dåvarande riksbankschefen Lars Wohllins bedömning en devalvering och den nivå han själv hade i tankarna låg kring 10–12 procent (enligt Feldts minnesbild av samtal mellan de båda). Den finländska devalveringen med fyra procent onsdagen den 6 oktober fokuserade ytterligare frågan.

Men huvudbilden av devalveringen är inte att den var påtvingad utan, som en av aktörerna (Bengt K Å Johansson) formulerar det efteråt, "troligen den mest och bäst förberedda devalveringen någonsin". Valutautflödets politiska effekt var att sätta en snäv tidsgräns för beslut. Även de som i ett annat läge kunde ha argumenterat för att man borde vänta och se måste nu medge att den tillträdande regeringen måste handla omedelbart. För någon eller några av de närvarande på Bommersvik, och kanske i kontakterna därefter med LO-ledningen, var devalveringen påtvingad. För de flesta, och för Feldts ekonomer i synnerhet, var den huvudelementet i en offensiv strategi för att få rejäl fart på en exportledd tillväxt.¹¹ Tack vare valutaspekulationerna kunde motiven sammanlänkas till ett enigt ställningstagande och den offensiva karaktären tonas ner inför andra länder och internationella organisationer. Spekulationerna kom som en skänk från ovan, inte som grus i maskineriet. De gjorde allt – beslutet, enigheten i partiet, den motvilliga acceptansen från omvärlden – lättare, inte svårare.

Även en grupp ur LO:s ledning informerades om planerna på den stora devalveringen. Det skedde dels vid ett särskilt anordnat möte med Gunnar Nilsson, Stig Malm och Rune Molin lördag den 2 oktober, dels vid en reguljär träff mellan LO- och SAP-ledningarna på kvällen den 4 oktober. "Det blev ingen längre palaver. Vårt program godtogs som den enda utvägen", skriver Feldt (*Alla dessa dagar*, s 69). Inget läckte ut från LO. Ännu på morgonen torsdagen den 7 oktober, när valutahandeln i svenska kronor hade stängts och Feldt mötte finansministern och centralbankschefer från de andra nordiska länderna ute på Arlanda, låg förväntan i marknaden på en devalvering kring 6 procent, som den manifesterades i det öppna växlingskontoret på Arlanda.

De andra nordiska ländernas företrädare var chockade över de 20 procenten i planerad svensk devalvering. Reaktionen var mycket stark. Främst som följd härav tog i praktiken Feldt själv beslutet att förordna en neddragning till 16 procent. Detta godtogs när den tillträdande regeringen samlades på partiexpeditionen på Sveavägen torsdag eftermiddag den 7 september och beslutades sedan i riksbanksfullmäktige på morgonen den 8 oktober. Nivån på devalveringen – de

¹¹ Lybeck 1985 visar att den svenska devalveringen 1982 inte var en nödvändig följd av Sveriges relativa kostnadsläge vid denna tidpunkt.

20, i det absoluta slutskedet lätt nedjusterade procenten – var den som ekonomerna hade tänkt sig redan på våren och räknat på i augusti. Den hade ingen exaktare beräkningsmässig bakgrund än att man ville ta i mera än vad marknaden rimligen kunde förvänta sig och därmed göra klart att det var en ”engångsdevalvering”, samt åstadkomma en så stark faktisk och psykologisk förändring att den skulle förmå näringslivet att reagera, bli så att storföretagen köpte mer av svenska underleverantörer.

Om Skylla var risken av en så liten devalvering att den skapade förväntningar om en fortsättning på ett sluttande plan, så utgjordes Charybdis av risken för en så stor devalvering att den stigande vinst- och inflationsinvån skulle provocera fram alltför starka kompensationsmekanismer i lönebildningen och de fackliga organisationerna vägra godta reallönesänkningen. I det smala sundet däremellan gällde det att kryssa, i medvetande om att den lätt råkar ut för Skylla som önskar undgå Charybdis.

Till detta kom ett politiskt psykologiskt skäl för att göra devalveringen stor. Man ville skilja ut den egna devalveringen från de borgerligas mer defensiva anpassningsdevalveringar. Feldt beskriver i sina memoarer (s 62 f) hur Olof Palme fann alternativen med en mindre devalvering eller åtstramning för att försvara kronan vara ”utan spänning och glans”. Den stora devalveringen rymde betydande risker, men också större chanser. Feldt berättar hur hans redovisning av ekonomernas ”Big Bang” för Olof Palme den 27 september avslutades: ”På vägen från Palmes rum till hissen stannade han upp, vände sig om med sin vanliga snabba rörelse och sa: ’Jag tror ändå på det stora klippet. Det passar mitt temperament bäst’”. Feldt fortsätter: ”Eftersom jag kände på samma sätt, hade vi nog båda i realiteten bestämt oss”. (*Alla dessa dagar*, s 62 f).

Med devalveringen hade den tillträdande regeringen valt ekonomisk-politisk strategi. När väl devalveringsbeslutet var taget och genomfört fanns ingen återvändo. Andra inslag i politiken måste nu underordnas kravet att göra devalveringen framgångsrik. Reallönesänkningen måste tas. Priseffekten fick inte kompenseras. Och all kraft måste sättas in på att pressa ner inflationen så att den kom i paritet med omvärldens, något som också förutsatte att budgetunderskottet minskades.

Den tillträdande finansministern Kjell-Olof Feldt och statssekreteraren för ekonomi Erik Åsbrink var väl medvetna om att inflationen måste ner för att devalveringen skulle lyckas långsiktigt. Feldt säger efteråt att han trots allt tog devalveringsbeslutet under stor vända.¹² ”Det kändes som ett oerhört vågspel. Mot möjligheterna stod riskerna för överslag och inflation.” Att detta problemmedvetande inte är en efterhandskonstruktion styrks bl a av det anförande Feldt höll i den allmänpolitiska debatten hösten 1981, efter mittenregeringens tioprocentiga devalvering. Ur riksdagsprotokollet från den 14 oktober 1981:

¹² Intervju Feldt för denna uppsats, augusti 1990.

En devalvering är otvivelaktigt – om den lyckas – en genväg till målet att förstärka industrins konkurrenskraft och lönsamhet. Men det är en svår och farlig genväg. Förbättringen av konkurrenskraften uppnås nämligen inte genom att riksbanken annonserar ut en ny valutakurs. Den nås bara om vi alla accepterar en sänkning av vår levnadsstandard. En devalvering innebär ju att vi svenskar skall ta mindre betalt för vårt arbete och betala mer för andras arbete...

Skälet till att devalveringar misslyckas – och det finns många misslyckade devalveringar – är att den här återhållsamheten med löner och priser inte uppnås. Man har helt enkelt inte fått accept på att folket vill sänka sin levnadsstandard. Och då leder genvägen bara till ännu mera inflation. Konkurrenskraften och produktionsförmågan är efter ett tag lika dåliga som när man började, men arbetslösheten antagligen större.

I socialdemokraternas partimotion till höstriktsdagen 1981 mot bakgrund av mittenregeringens devalvering fastslogs:

Såväl den ekonomiska teorin som den omfattande internationella erfarenheten av devalveringar under 1980-talet visar att en devalvering, för att göras effektiv, måste åtföljas av en politik som har inflationsbekämpning som sitt främsta mål. (Motion 1981/82:46).

Denna medvetenhet återfinns också i ”Krisplan för Sverige”, framlagd av den nya regeringen den 11 oktober 1982:

En rad devalveringar har genomförts under senare år. Dessa har inte givit de avsedda effekterna i form av förbättrad konkurrenskraft och ökning av produktionen. Anledningen härtill står bl a att finna i att devalveringarna inte åtföljts av en medveten anti-inflationspolitik och att de i huvudsak endast korrigerat tidigare inträffade skillnader i inflationstakt mellan Sverige och våra viktigaste konkurrentländer. Sedan effekterna av devalveringen slagit igenom måste inflationen pressas ned och stabiliseras på en låg nivå. Såväl efterfråge- som kostnadsutvecklingen i den svenska ekonomin måste anpassas härtill. Regeringen kommer att utforma finanspolitik, skattepolitik och andra ekonomisk-politiska medel utifrån detta mål.

Med all denna probleminsikt återstår frågan om medel. Krisprogrammet från 1981 hade en allmän formulering om stram finans- och penningpolitik, brytande av indexbindningar samt eliminering av flaskhalsar (virkesförsörjningen var en stor fråga) och konkurrensbegränsningar. Men mer konkret diskuterade det tre inslag i kampen mot inflationen: 1/ *prispolitik* mot inflationen, 2/ *fördelningspolitik* mot inflationen, 3/ *valutapolitik* mot inflationen. Det första innebar olika former av prisregleringar, det andra vinstdelning genom löntagarfonder m fl

åtgärder i syfte att underlätta låga lönelöft, det tredje "en fortgående uppskrivning av den svenska kronan". Dessa tre inslag var också centrala i Kjell-Olof Feldts vitt spridda skrift inför 1982 års val "Ett handfast och konkret program".

För ekonomerna var varken prisstopp eller löntagarfonder verksamma medel för att pressa ner inflationen. Feldt (men i mindre grad Åsbrink) trodde att det skulle vara möjligt för en socialdemokratisk regering att tala och förhandla ner kostnadsökningar i kraft av a/ dess bättre fackliga relationer, b/ dess "rättvisare" fördelningspolitik, c/ dess större allmänna förtroende för handlingskraft. Stor möda ägnades under de första veckorna efter devalveringen åt att via samtal och förhandlingar stoppa kompensationsmekanismer, med LO om löneavtalen i kombination med skattereformen, med pensionärsorganisationerna om pensionerna. Initiala framgångar nåddes också. Med LO i spetsen accepterade de fackliga organisationerna att inte utnyttja devalveringsutrymme för att begära ökade nominallöner (se Nils Elvanders uppsats i denna bok). De båda pensionärsorganisationerna fann sig i att devalveringens prisseffekt exkluderades från värdesäkringen av pensionerna.

Vad hände då med den tredje punkten, "valutapolitik mot inflationen"? Kronan hade visserligen devalverats kraftigt, men denna engångsanpassning (som man såg det) krävde ju inte nödvändigtvis att den nya regeringen utan förändring övertog den existerande valutakorgen och för framtiden övergav tidigare programskrivningar. I krisprogrammet stod bl a: "En aktiv växelkurspolitik är ett absolut nödvändigt inslag i en framgångsrik antiinflationspolitik... I bästa fall kan den skapa en stabilare plattform för de krafter som skall svara för nedbrytningen av inflationen." Valutakorgen som sådan var en borgerlig konstruktion, gjord med Gösta Bohman som ekonomiminister i samband med att Fälldin I-regeringen lät Sverige lämna samarbetet inom valutaormen när den devalverade hösten 1977.

I socialdemokraternas partimotion hösten 1981, mot bakgrund av mittenregeringens devalvering, förordade partiet ett nytt valutaindex. Det nya skulle grundas på olika länders betydelse som konkurrenter till svensk industri, inte deras andel av vår utrikeshandel eller roll som transaktionsvaluta (dollarn). Med den korgkonstruktion som socialdemokraterna rekommenderade skulle D-markens vikt öka från 17 till 25 procent av den totala korgen och US-dollarns vikt sjunka från 16,5 till 11 procent. Japanska yen skulle öka i vikt från 2,6 till 8 procent, norska kronan minska från 9,4 till 2.

I krisprogrammet från 1981 diskuterade man explicit olika framtida modeller för en revalveringsstrategi mot inflationen. En av de fyra modellerna formulerades så här:

Revalvera genom att knyta kronan till en stark valuta. Man kan knyta kronan till en valuta som traditionellt är stark och utsatt för låg inflation. En sådan valuta kommer i det långa loppet att revalveras i förhållande till

övriga valutor och därmed skulle också den svenska kronan följa med uppåt. Den grundläggande svagheten med denna modell är att man inte kan välja en inflationsnivå som är anpassad till det egna landets förutsättningar. Det blir de ekonomiska förutsättningarna i ett annat land som bestämmer takten i pris- och kostnadsstegringen.

Ekonomerna Erik Åsbrink och Michael Sohlman bedömde kampen mot inflationen som helt central för en kommande regerings ekonomiska politik och för att en devalvering skulle kunna lyckas. Därför ingick det i deras förslag, redan i augusti, att en stor engångsdevalvering skulle efterföljas av hårdvalutapolitik. De föreslog att den svenska kronan ensidigt knöts till D-marken.¹³ Detta skulle upprätta en stark norm för låg inflation och tydligt demonstrera att man menade allvar med inflationsbekämpningen. Den skulle också vara politiskt och pedagogiskt lätt att förklara. Samma inflation som Västtyskland var det nya absoluta kravet. Denna norm skulle få en överordnad betydelse i förhållande till allt övrigt handlande. Ambitionen var att den skulle gå att klara utan lika hög arbetslöshet som i Västtyskland, tack vare a) att devalveringen stärkt konkurrenskraften, b) att svensk arbetsmarknadspolitik är mer välutvecklad.

Det europeiska valutasamarbetet, EMS, fanns visserligen redan vid den här tidpunkten men ekonomerna hade tre betänkligheter:

1. Skulle EMS-anslutning ge en tillräckligt hård och trovärdig norm med tanke på att inbördes justeringar då ofta förekom inom EMS?
2. Kunde ett icke-EG-land få tillträde till EMS?
3. Skulle det bli möjligt att få andra länders accept för svenskt inträde i EMS, direkt efter en devalvering som troligen skapade politisk irritation från de berörda länderna?

Ekonomernas förslag fanns med redan vid augustidragningarna för Palme, Feldt, Carlsson och Sten Andersson, likaså i den större kretsen på Bommersvik efter valet. Det ingick som en del i alternativet med stor devalvering. Denna del mötte föga av reaktioner och kommentarer. En kommentar från Olof Palme var att Västtyskland kunde komma att ha en borgerlig regering vars politik mot inflationen Sverige band sig till, men det var mera en reflexion i förbigående och inget som hindrade hans anslutning. Nyckelordet var att Sverige i fortsättningen skulle föra en *hårdvalutapolitik*.

Denna nya valutaregim fanns med genom hela processen: i informationen till LO:s ledning, i presentationen för de andra nordiska ländernas finansministrar och centralbankschefer på Arlanda morgonen den 7 oktober liksom i dragningen

¹³ Intervjuer Åsbrink och Feldt för denna uppsats, augusti 1990. Åsbrinks framställning stödd av hans promemorior från augusti/september 1982.

för den tillträdande regeringen på eftermiddagen den 7 oktober (och accepterades där slutligt).

Under de korta timmarna mellan detta sammanträde på eftermiddagen torsdag den 7 oktober och riksbanksfullmäktiges sammanträde på morgonen fredag den 8 oktober hade den tillträdande regeringen stort pådrag för att informera andra berörda – den avgående regeringen, organisationsledningar m fl – om vad den bestämt sig för. På kvällen den 7 oktober hade Kjell-Olof Feldt telefonkontakt också med chefen för Bundesbank, Karl Otto Pöhl. Pöhl förklarade att det inte var möjligt för Sverige att på egen hand ta ett sådant beslut som att knyta kronan till D-marken. Det måste föregås av ordentliga konsultationer och upprättande av särskilda arrangemang. Pöhl anförde att Österrike hade motsvarande knytning till D-marken och att den var försedd med sådana regler.

Det visade sig senare att Pöhl var felinformerad om Österrike. En ensidig svensk koppling till D-marken hade mycket väl gått (detta har senare underhand bekräftats av tjänstemän på Bundesbank). Den tillträdande svenska finansledningens slutsats blev likväl att knytningen till D-marken inte kunde beslutas i samband med regeringens tillträde utan att man fick återkomma till frågan. I och med att detta tillfälle missades blev den inte mer aktualiserad. Erik Åsbrink förklarar det med att annat tog över dagordningen samt att inflationsutvecklingen efter hand blev sådan att det inte längre blev trovärdigt att koppla kronan till D-marken.¹⁴ Tidsdynamiken för nya regeringar är betydelsefull: det som missas vid starten blir sedan lätt ogjort och kan därefter heller inte göras med samma effekt (se Bergström 1987, s 437 ff). Likväl ger Kjell-Olof Feldt en viktig tilläggsupplösning i sina memoarer. Han skriver (s 75) om sin egen reaktion på Pöhls telefonbesked:

För egen del var jag lättad över denna ursäkt för ett uppskov med ett ställningstagande till den framtida valutapolitiken. Det politiska huvudargumentet för devalveringen var ju att den skulle göra det möjligt för Sverige att återgå till full sysselsättning. Västtyskland hade visserligen låg inflation. Men den allmänna meningen var att den köpts till priset av hög arbetslöshet – närmare 3 miljoner eller 10 procent av den arbetsföra befolkningen gick vid den här tidpunkten utan arbete i Västtyskland. Allt tydde på att den svenska fackföreningsrörelsen skulle acceptera devalveringen och dess effekter på reallönerna. Men om man började misstänka att full sysselsättning inte längre var det övergripande målet för socialdemokratins ekonomiska politik, kunde denna accept snabbt förbytas i sin motsats. Med en fackföreningsrörelse på krigsstigen skulle det bli svårt att göra en hårdvalutapolitik trovärdig. Och nya förtroendekriser var det sista vi önskade oss.

¹⁴ Intervju Åsbrink, augusti 1990.

Feldt släppte alltså med lättnad den av särskilt Åsbrink drivna tanken på en hårdvalutapolitik mot inflationen. Han måste också släppa sin egen tanke på att slopa förslaget om höjd moms för att finansiera vallöftena. Inflationsrädslan fick i dessa båda stora avgöranden vid starten vika för rörelsens högre värdering av full sysselsättning snarast samt fullt bevarande av välfärdsstatens förmåner.

Från oktober 1982 till juli 1990 steg västtyska konsumentprisindex med 14 procent, det svenska med 67 procent, en differens på sammanlagt 53 procentenheter. D-marken har från 8 oktober 1982, omedelbart efter devalveringen, stigit med 26 procent mot svenska kronan fram till skrivande dag i september 1990.

Kontrafaktisk historia är svår att skriva. Därför får vi aldrig veta om en hårdvalutanorm, etablerad den 8 oktober 1982, hade hållit, om den hade ändrat olika aktörers beteende, ökat trovärdigheten i de inflationsnormer som deklarerades av den nya regeringen och åstadkommit en långsiktigt lägre inflationstakt än den det nu faktiskt har blivit. Diskussionen fortsätter också om vad som kommer först, hönan eller ägget, normen eller verkligheten. Måste man först ha låg inflation för att kunna leva med normen? Eller bör man anta normen för att få låg inflation?

Det inre politiska händelseförlopp som här beskrivits visar dock att den svenska valutaregim som Palme II övertog inte har varit eller är självklar för socialdemokratin.

2. En devalverings politiska egenskaper

Devalvering har många lockande politiska egenskaper för en ny regering:

- ● Regeringen förfogar i praktiken helt över instrumentet. Andra delar av statsmakten (riksdagen), andra beslutsnivåer (kommunerna) och andra beslutsarener (förhandlingssystemet på arbetsmarknaden) tvingas utgå från en devalvering som ett faktum. De flesta andra medel kräver segdragna förankrings- och beslutsprocesser och även efter beslut kan krav resas på att de återtå.
- ● Det omedelbara sambandet mellan beslut och effekt är klart och direkt. För de flesta andra medel är effekten osäker och långsam. Devalvering ändrar i ett slag beteendet hos en mängd viktiga aktörer utanför politiken.
- ● En devalvering löser upp målkonflikten mellan agerandet före val och efter val. Före val dominerar målet väljarmaximering, mer så ju rörligare väljarkåren blir. Efter val gäller det å andra sidan för en ny regering att ta svåra beslut genast. Detta av två skäl: a/ Omedelbart efter en valseger har en regering en legitimitet som den sedan sällan återfår; samma åtgärd som i början framstår som kraftfull skulle om den satts in ett år senare ha framstått som ett bakslag. b/ Omedelbart efter tillträdet kan alla problem skyllas på den gamla regering-

en; för varje vecka som går därefter blir det successivt allt svårare att förlägga ansvaret för en obehaglig verklighet hos andra.

Det politiska dilemma är att just sådana obehagliga beslut som en ny regering bör ta tidigt (såsom sänkt reallön) samtidigt är de minst politiskt lönsamma i valrörelsen veckorna innan. Devalvering har den närmast unika egenskapen att utgöra ett obehagligt beslut som ingen begär att beslutsfattarna skulle ha omnämnt i det föregående valet. Argumentet "Vi ville inte bidra till valutaspekulation mot landet" löser dilemma, i förening med eller ersatt av argumentet "Konkursboet visade sig vara så mycket värre att vi tvingades devalvera för att stoppa valutautflöde och hindra en drastisk höjning av räntan".

Devalvering kan motiveras med yttre tvång inför de misstrosamma och som uttryck för kraftfullhet inför de välvilliga. Med hänvisning till marknadsreaktioner kan man också sätta snäva tidsgränser för beslut.

- Devalveringar har en politiskt lockande tidsprofil. De samhällsekonomiska fördelarna, särskilt i form av högre aktivitet, syns tidigt, medan den troliga baksmällan kommer senare. Korta mandatperioder bidrar till att sätta den politiska räntan högt: åtgärder med snabb utdelning värderas upp i förhållande till långsiktigt avkastande politiska investeringar. Den politiska tidshorisonten i Sverige är en mandatperiod på tre år. Under den tiden behöver en ny regering kunna visa upp resultat i fråga om det som är viktigast. Och om detta viktigaste är något som kommer sent i en ekonomisk uppgångsprocess, såsom "lägre arbetslöshet" 1982, växer kravet på mycket starkt verkande doser för att effekterna ska påtagligt visa sig före nästa valår. Devalvering uppfyller detta krav på stark medicin för korta tidshorisonter.

"Det fanns också en tidsmässig aspekt", skriver Feldt (*Alla dessa dagar*, s 62 f): "Vi hade bara tre år på oss, fram till valet 1985, att visa vad socialdemokratisk politik dög till. Visserligen hade vi i valrörelsen varnat för att det kunde ta oss hela 80-talet att få ordning på Sveriges ekonomi. Men det föreföll trööstligt och trist att inte ens ha chansen att före nästa val kunna visa upp en klar vändning i den ekonomiska utvecklingen. Den 'offensiva' devalveringen gav oss en sådan chans."

- • En devalvering sänker reallönerna anonymt, via inflationen, och inte så uppenbart som genom sänkta nominella löner eller skattehöjning.
- • Devalvering bidrar till en politiskt önskvärd dramatik från en ny regering. Regeringen startar med buller och bång. Genom att från första dagen sätta dagordningen tvingar den andra att också starta om med regeringen. En devalverings oåterkalleliga karaktär tvingar vidare fram en fokusering på följdåtgärder för att den ska lyckas. Den ger därmed, åtminstone i början, de

ekonomiskt ansvariga inom ett regerande parti övertag i förhållande till andra krafter. Diverse utgiftsplaner i övrigt blir mindre väsentliga i förhållande till uppgiften att föra devalveringen till framgång.

- Även inför allmänheten dramatiserar en devalvering ekonomins tillstånd på ett sätt som kan underlätta handling, för det fall regeringen så vill använda den. Den påverkar verklighetsuppfattningen och sänker därmed indirekt förväntningsnivån ifråga om hushållens ekonomi. Därmed etablerar den också en för regeringen gynnsammare norm gentemot vilken dess resultat mäts. Ty politisk framgång = faktiskt resultat-förväntat resultat.

Specifikt för socialdemokraterna 1982 är fyra ytterligare förhållanden värda att notera:

a/ Devalveringen löste en del av den nya regeringens budgetdilemma. Problemet var att man hade bundit sig för utgiftsexpansion i en rad avseenden: kraftigt ökade arbetsmarknadsutgifter, återtagande av borgerliga besparingar i transferringssystem ("de fyra vallöftena"), ökade offentliga investeringar. Med hänvisning till den generella konkurrensförbättringen kunde nu i gengäld industri-subventioner reduceras, strukturfonden och liknande selektiva förslag från oppositionstiden läggas åt sidan samt mer pengar dras in från kapital- och företagsbeskattningen utan att börs och näringsliv förtvinade. Under det krav som kampen mot inflationen ställde som uppföljning av devalveringen blev det också lättare att driva en hård budgetprövning och avindexera på ett sätt som i praktiken innebar betydande besparingar. Efter en tillfällig uppgång i statsutgifterna 82/83 fortsatte och förstärkte Palme II det trendbrott neråt som hade skett under de borgerligas sista år vid makten. Även de offentliga investeringsutgifterna fick i praktiken stryka på foten från våren 1983. Man tog några stora utgiftsökningar genast på det löpande budgetåret (bl a för att sanera de statliga företagen) men vände sedan tvärt. Som en av aktörerna uttrycker det om budgetpolitiken: "Först skulle det bli värre innan det blev bättre."

Tabell 1. Statsutgifter, utom räntor på statsskulden, utfall.

volymförändring procent:

79/80	+2,1
80/81	+3,1
81/82	-0,6
82/83	+1,5
83/84	-4,7
84/85	-0,8

Källa: Bergström 1987, s 337.

Efter en tid av höjd tillväxt ökade samtidigt statsinkomsterna kraftigt, genom den höga marginella beskattningen på de ökade faktorinkomsterna.

b/ *Devalveringen innebar ett val mellan plan och marknad.* "Den tredje vägen" var som sådan inte en specifikt socialdemokratisk väg. Mittenregeringen hade motsvarande föresats att, som den uttryckte det "arbeta och spara oss ur krisen", dvs att söka förena inhemsk åtstramning med ökad nettoexport. Den offentliga diskussionen i det här avseendet före 1982 års val gällde dels socialdemokratiska attacker mot den inhemska åtstramningen ("metallarbetaren har förlorat en månadslön", "det behövs svängrum i stället för svängrem", "den förtorkade besparingspolitiken"), dels medlen för att åstadkomma det ökade arbetet. Mittenregeringen talade mest om det generella kostnads- och konkurrensläget för svensk industri. Socialdemokraterna hade som huvudinslag i valrörelsen sitt investeringsprogram för mer selektiva åtgärder i form av offentliga investeringar, subventioner (byggandet) och regleringar (virkesförsörjningen, energiinvesteringar).

Med devalveringen valde socialdemokraterna huvudväg i det här avseendet. Investeringsprogrammet lades inte åt sidan, men i avgörandets stund var det inte det som den nya regeringen förlitade sig på. Det var i stället en generell konkurrensförbättring. Devalveringen innebar i praktiken att man satsade på att förbättra klimatet för marknaden, inte på planåtgärder eller offentliginsatser som huvudväg. I den 19 sidor långa "Krisplan för Sverige" från 11 oktober 1982 nämns ordet "fond" på ett enda ställe och då gäller det "särskilda avsättningar till investeringsfonder". Begrepp som "löntagarfond", "strukturfond" och "utvecklingsbolag" lyste nu med sin totala frånvaro.

Under rubriken "Socialdemokratin devalverade bort den unika chansen" skrev Aftonbladets Lena Askling i AB 15/12 1984 från ett socialdemokratiskt vänsterperspektiv om det här vägvalet:

Socialdemokratin gick till val på krisprogrammet Framtid för Sverige. Det var arbetarrörelsens eget program med en mycket ambitiös plan för återhämtning. Där fanns utmejslat hur den socialdemokratiska politiken på område efter område skulle sättas in för att lösa problemen och ta Sverige ur krisen. Där talades mycket om den investeringsoffensiv som måste till för att få fart på landet. Och att minst lika stor vikt som vid exporten måste läggas vid en styrning av efterfrågan här hemma. Om en selektiv investeringsoffensiv, om en aktiv och aggressiv näringspolitik och valutapolitik. Om expansion av offentliga sektorn och framgångsrik sysselsättningspolitik. Så kom den stora devalveringen emellan. Efter den handlade det inte längre om inhemsk efterfrågan, selektiv investeringsoffensiv eller offentlig sysselsättning. Efter den handlade det om export. Exportindustrin skulle ta Sverige ur krisen. Köpa svenskt och styra efterfrågan här hemma var det inte tal om.... Politikens specifikt socialdemokratiska

särmärke devalverades bort... Det är inte längre den socialdemokratiska modellen, arbetarrörelsens egen krismedicin, som är motorn i räddningen av Sverige. I stället är det kapitalisterna som ska ta Sverige ur krisen.

c/ *Devalveringen uttryckte en politisk värdeavvägning mellan arbetslöshet och inflation: man var beredd att ta större risker med inflationen än med arbetslösheten.* Innebörden i detta påstående är inte att personer som Kjell-Olof Feldt och Erik Åsbrink skulle ha saknat medvetenhet om inflationens risker eller energi att bekämpa inflation. Men om man ser till den samlade partiledningen och regeringen är det nog alldeles klart att det var ett absolut tvingande krav att arbetslösheten skulle var lägre 1985 än 1982, medan det var en ambition att inflationen relativt omvärlden skulle vara lägre 1985 än 1982.

Bakom låg självfallet en tung socialdemokratisk tradition och konkret en valrörelse där arbetslösheten hade varit huvudtemat. Under ledning av Odd Engström och Anna-Greta Leijon i argumentationsgruppen för sysselsättningsfrågor gick man 1982 "rond efter rond" med regeringen om den förfärande arbetslösheten (omkring 3 procent). Engström bearbetade statistiken från AMS och spred den underhand till journalister så att man fick två tillfällen varje månad att visa den höga arbetslösheten, dels med SCB, dels med AMS, och attackera mittenregeringen för att ha övergett den fulla sysselsättningen. Om det var något socialdemokraterna inte hade råd med efter denna kampanj så var det att ha högre arbetslöshet vid slutet av mandatperioden än vid tidpunkten för valet 1982.

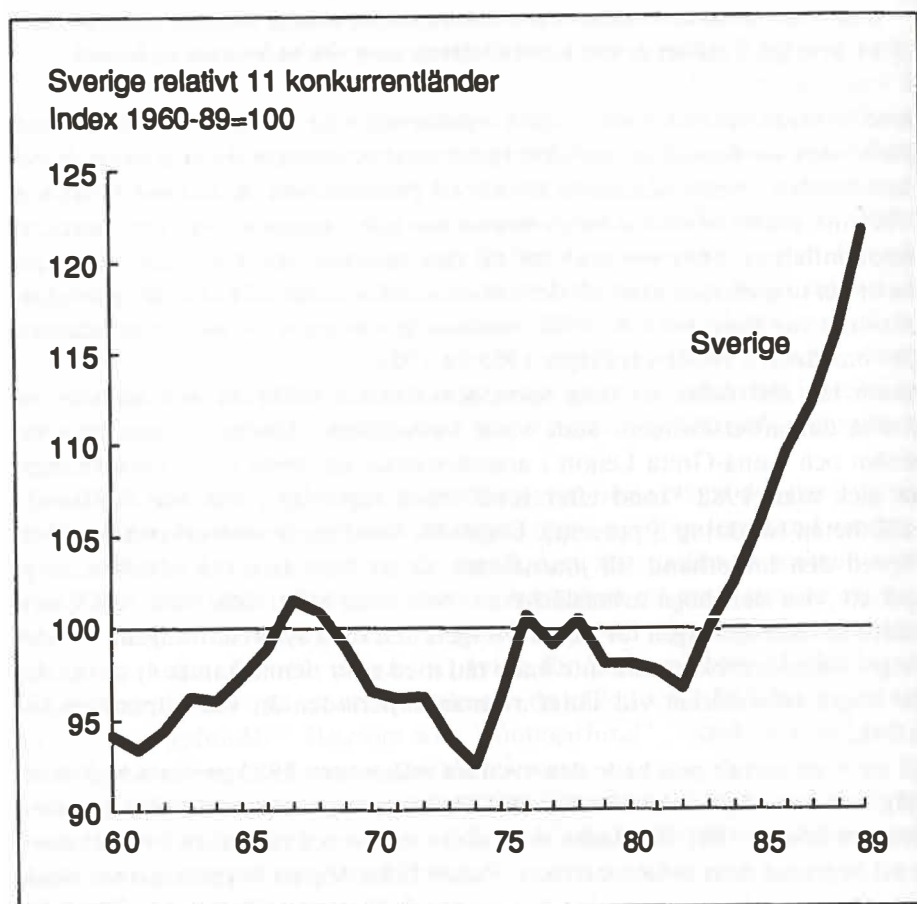
Till ett visst socialt pris hade den svenska inflationen 1982 pressats ned så att den låg i nivå med genomsnittet för OECD. Mittenregeringens devalvering med tio procent hösten 1981 förenades med sänkt moms och offentliga besparingar i syfte att begränsa dess inflationsrisker. Palme II återtog nu besparingarna, höjde moms och andra skatter samt devalverade med ytterligare 16 procent. En obönhörlig innebörd var att inflationsproblemet förstärktes, inte som avsikt men som effekt.

Lönekostnadsutveckling och inflation gick snart helt ur styr i förhållande till omvärlden, mer så än under något tidigare decennium (se diagram 1). De långsiktiga verkningarna doldes under 80-talet av två tillfälliga faktorer, dels att devalveringarna gett en viss marginal för misskötsel, dels att Sverige fick en drastisk förbättring i terms of trade genom kombinationen av halverade oljepriser och fördubblade massapriser från 1986.

d/ *Devalveringen troddes kunna rädda socialdemokratin från att behöva överge en traditionell politik i fråga om välfärdssystem, offentlig konsumtion och skattetryck.*

Kjell-Olof Feldt relaterar i *Alla dessa dagar* (s 71) sitt möte med dåvarande riksbankschefen Lars Wohlin onsdagen den 6 oktober 1982, två dagar innan devalveringen sjösattes. Wohlin "baxnade" enligt Feldt när han fick höra den

Diagram 1. Timkostnadsutvecklingen i tillverkningsindustrin.

Källa: SAF:s ekonomiska sekreteriat.

tänkta storleken på devalveringen, 20 procent. Wohlin var huvudarkitekten bakom 1981 års borgerliga devalvering, som åtföljdes av stora besparingar i socialförsäkringsutgifterna. Efter en stunds tystnad från Wohlin "spred sig ett förklaringsljus över hans ansikte och han sade, med något som liknade beundran: — Du tänker tydligen ta nacksving på dina regeringskollegor. Inte ge dem en chans att börja spendera."

Feldt fortsätter: "Nu var det min tur att bli förvånad. Jag hade tvärtom sett devalveringen som den enda möjligheten att sanera statsfinanserna utan att göra mycket smärtsamma ingrepp i välfärdssystemet. Just insikten om mina regeringskollegors uppenbara motvilja mot att uppge socialdemokratins traditionella roll som reformparti var ett av skälen för att välja denna riskabla väg."

Magnus Henrekson visar i sin uppsats i denna bok att 1982 års devalvering inte följdes av den uthålliga inre strukturförskjutning från den skyddade sektorn till konkurrenssektorn som fordrades för att den skulle kunna lyckas. Under de strategiska åren 1985–88 bidrog BNP-komponenterna privat och offentlig konsumtion till mer än 100 procent av BNP-ökningen (privat 83,5 procent, offentlig 18,4 procent). Transfereringarna ökade kraftigt som andel av hushållens disponibla inkomster. Avregleringen av kreditmarknaden 1985 torde ha medverkat till konsumtionsökningen, genom att den frigjorde ett stort uppdämt behov av lån för hushållsinvesteringar. Avdragsrätten för räntor på hushållskrediter hade visserligen begränsats avsevärt genom den dåvarande skattereformen, men avdrags-effekten var dock 50 procent och realräntan på banklån, efter skatt och inflation, inte hög. Hushållens sparkvot föll drastiskt.

Men bristen på uthållig strukturanpassning låg inbyggd i själva den politiska logiken. Grovt uttryckt kan man säga att socialdemokraterna valde devalveringen just för att undvika den typ av politisk anpassning som krävdes för att den skulle lyckas. Dess sakpolitiska huvudbudskap i 1982 års valrörelse var att ingen öppen arbetslöshet kunde tolereras, att reallönerna hade sänkts otillbörligt och att inga ingrepp borde göras i välfärdsstatens transfereringar, "De fyra vallöften" riktades medvetet in på att utlova förbättringar i förhållande till mittenregeringen vad gäller bidragssystemen för välfärdsstatens fyra huvudgrupper: barnen, pensionärerna, de sjuka och de arbetslösa.¹⁵ Med socialdemokratins samtidiga inriktning på att minska budgetunderskottet skärpte detta dess behov av inflationsdrivande skatthöjningar. Skattekvoten steg från 50 procent av BNP 1982 till 57 procent av BNP 1989.

Partiledningarna styrs på den politiska marknaden av dels *värde målet* att kunna förverkliga partiets program, dels de *strategiska målen* att 1) hålla partiet samlat och slagkraftigt, 2) vinna val, 3) nå bästa möjliga inflytandeposition genom allianser med andra (Sjöblom 1968). Mellan dessa olika mål uppkommer målkonflikter, som det är partiledningarnas svåra uppgift att hantera.

Figur 1. Den politiska marknaden.

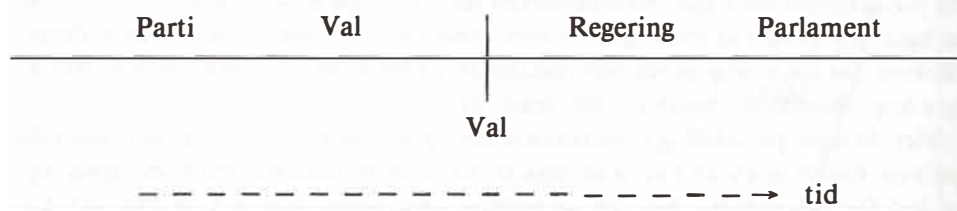
Mål	Strategiska mål			Värde mål
	Håll ihop partiet	Max röster	Max inflytandeposition	Förverkliga programmet
Arena	Parti internt	Val	Parlament	Regeringen
Objekt	Parti-aktivister	Väljare	Andra partier	Byråkratin

¹⁵ Intervju Jan O Karlsson.

Målkonflikterna är av tre slag: a) mellan olika värde mål (t ex strävan efter låg inflation kontra strävan efter låg arbetslöshet), b) mellan strategiska mål och värde mål (t ex löften för att klara val kontra åtgärder för att klara ekonomin), c) mellan olika strategiska mål (t ex entusiasmen hos partiaktivister på kongress kontra åsikterna hos en bredare väljarkår).

De olika partimålen har en typisk tidssekvens, som framgår av figur 2.

Figur 2. Tidssekvens för partimål.

Olika mål väger olika tungt under skilda tidsfaser. I förhållande till valtillfället gäller det först att samla ihop partiet, sedan att vinna väljarna, därefter att vid ett framgångsrikt val behärska den exekutiva rollen i regeringen och att sedan via allianser nå stöd i legislaturen för sina förslag. Målkonflikterna i den politiska marknadsmekanismen blir på det sättet även tidskonflikter (Bergström 1987). En periods maximeringsprinciper står i motsättning till en annan tids krav.

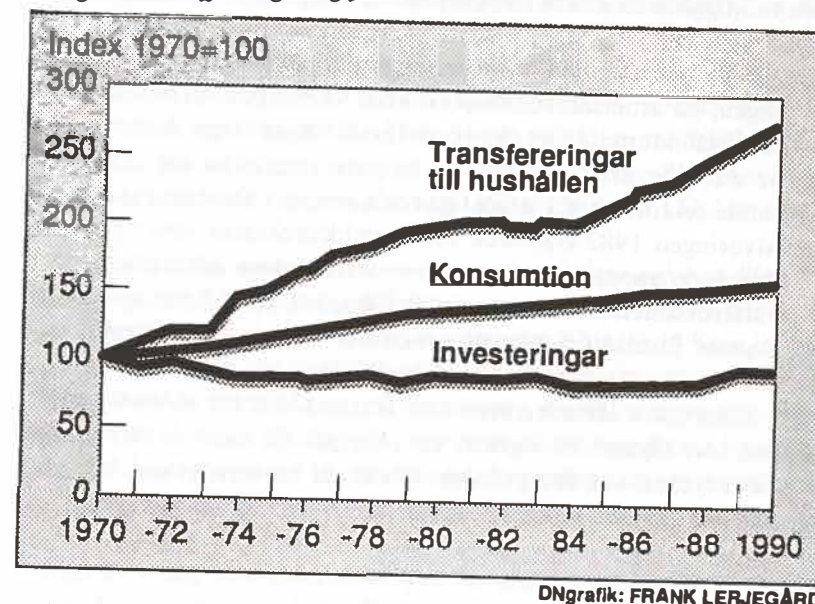
Det var i stor utsträckning detta som hände för socialdemokraterna i samband med devalveringen 1982. Så snart det akuta kristrycket tycktes lätta och devalveringen uppfattades vara på väg att lyckas återkom kraven och förväntningarna från en tidigare tidsfas.

Kjell-Olof Feldt beskriver hur det konkret tog sig uttryck 1984/85 (*Alla dessa dagar*, s 193 ff). Om partikongressen hösten 1984 skriver Feldt:

I nuets perspektiv inser jag att partiledningen missade chansen till diskussion i en viktig fråga, inte av förbiseende utan därför att man inte ville ta den. Ombuden lämnade kongressen i förvissning om att socialdemokratins politik i allt väsentligt orubbligt stod kvar vid de linjer som drogs upp under 1960- och 70-talen. Avvikelserna i form av nedskurna offentliga utgifter och uteblivna reformer var bara tillfälliga orsakade av den ekonomiska kris vi var på väg att lösa. Sedan skulle om inte allt så ändå det mesta återgå till ordningen.

Ett viktigt exempel är löfena till pensionärerna. De framförhandlades med Pensionärernas Riksorganisation (PRO) i januari 1982 med sikte på valrörelsen. De ingick bland den socialdemokratiska valrörelsens fyra vallöften. De ruckades på i samband med devalveringen, men återkom. Det skedde först försiktigt. Den centrala skrivningen i proposition 40 på hösten 1983 lød: "Möjligheterna att i

Diagram 2. Offentliga utgifter.

DNgrafik: FRANK LERJEGÅRD

Källor: Nationalräkenskaperna, Konjunkturinstitutet, Ekonomifakta.

framtiden kompensera för avräkningen av devalveringseffekten blir beroende av hur snabbt den ekonomiska krisen i landet kan avhjälpas." Men socialminister Sten Andersson gick efter hand längre, så vid en presskonferens i december 1984: "Om löntagarna får en reallöneökning ska motsvarande ökning komma pensionärerna till del, till dess devalveringseffekten är återbetald." Utan att ha fått godkännande från finansdepartementet band socialministern partiet vid att lova höja pensionerna. Finansministern hade en helt annan uppfattning, nämligen att höjda reallöner snarast var kontraindikatoriskt i förhållande till pensionerna (om lönerna steg för snabbt fanns än större samhällsekonomiska skäl att hålla tillbaka pensionsökningarna). Men han tvingades vika sig för trycket från partiets tidigare agerande. 1985 förestod också en ny valrörelse, som socialdemokratin ville utkämpa på "hemmaplan", genom att stå för välfärdsstatens transfereringar till hushållen samt statstöd till kommunal verksamhet gentemot moderat "systemskifte" i dessa avseenden.

Som framgår av diagram 2 vände de offentliga transfereringarna till hushållen kraftigt uppåt från mitten av 1980-talet och kom att utgöra en snabbt ökande andel av hushållens disponibla inkomster och konsumtion (från 1986 började däremot regeringen dra ner statens bidrag till kommunerna). De krävde samtidigt stigande och inflationsdrivande skatter.

Motsvarande gäller för socialdemokratins valrörelselinje i fråga om arbetslöshet. Den gjorde partiet oförberett att hålla en tillräckligt hög öppen friktionsar-

betslöshet för att möjliggöra en intern strukturomvandling från 1985 och framåt, sedan den lediga arbetskraft som fanns 1983–84 hade absorberats. Feldt beskriver också i sina memoarer hur synen inom regeringen på den starka kommunala konsumtionsökningen, på arbetsmarknadspolitikens volym och inriktning samt på de negativa utbudseffekterna av en del socialförsäkringar länge dominerades av föreställningen om hög arbetslöshet och *inte* av uppgiften att förse den utlandskonkurrerande sektorn med tillräckliga reala resurser för dess expansion.

Den stora devalveringen 1982 framstod för socialdemokratin som en ersättning för den svåra inre anpassningsprocess – med öppen arbetslöshet och begränsningar i välfärdsstaten – som partiet bekämpade i 1982 års valrörelse. Därför saknade partiet förutsättningar att genomdriva denna inre strukturanpassning som ett led i sin devalveringspolitik. Därför gick politiken i annan riktning så snart kristrycket lättade, även om finansministern stretade emot. Några år senare står det klarare att logiken var inbyggd. Så snart devalveringen började framstå som lyckad var den politiskt dömd att bli misslyckad. Så snart man tyckte sig skymta ljuset i tunneln skulle politiken komma att återskapa ekonomiskt mörker.

3. Kan det hända igen?

Med alla de politiska fördelar som i föregående avsnitt angetts för instrumentet devalvering ligger det nära till hands att tro att det kommer att användas igen. Därvid bortser man dock från en avgörande förutsättning: det måste finnas någon sannolikhet för att devalveringen blir framgångsrik. Under en viss kritisk sannolikhetsgräns, var den nu exakt ligger, uppstår inte det allmänna förtroende och den beredvillighet att ge regeringen en chans som medlet kräver. Och här som i många andra sammanhang verkar starka anteciperingsmekanismer. Den regering eller den opposition som överväger att använda instrumentet måste på förhand göra bedömningen att den kommer att kunna göra dess framgång trovärdig hos aktörer med rationella förväntningar, för att den ska våga välja att använda det.

1982 underbyggdes devalveringen av tre starka föreställningar:

a) "*Vi har lyckats förr*". Mänskligt handlande inför framtiden bygger på erfarenheter av det förflutna. En mogen människa bygger upp en potentiell handlingsrepertoar utifrån de signaler – positivt och negativt – som hon har fått från sina tidigare handlingar. I det här fallet sade den historiska erfarenheten att socialdemokratiska regeringar i Sverige kan klara engångsdevalveringar som får stor och långvarig ekonomisk betydelse. Det är talande att Carl Johan Åberg i sin artikel sommaren 1981 anknyter till 1949 års devalvering och Erik Lundberg i sin artikel i LO-tidningen till 1930-talets erfarenhet av en undervärderad krona. Om inte annat bidrog denna historiska erfarenhet till att öka trovärdigheten hos

instrumentet när det nu för tredje gången förknippades med en socialdemokratisk regering i kristid.

b) "*En socialdemokratisk regering kan övertala fackföreningarna*". Detta är Nixon till Kina-syndromet. Bara en hög kan erkänna Kina; bara en arbetarregering får acceptans för att drastiskt sänka reallönerna. 1982 levde ännu denna föreställning, inte minst i näringslivskretsar. Ungefär: "Mycket kan man säga om socialdemokraterna, men ska några klara att hålla LO lugnt så är det en s-regering."

c) "*En socialdemokratisk regering har kompetens och handlingskraft*." Klyftan mot det ganska expansiva valbudskapet snarast stärkte det intryck som devalveringspaketet 1982 gjorde i det här avseendet. Ungefär: "Säga vad man vill, men jämfört med den borgerliga långbänken tvekar de inte att bita huvet av skam och klippa till rejält." I själva kraftutvecklingen de första regeringsveckorna 1982 låg en omnipotens som gjorde intryck, särskilt i näringslivet. I just detta avseende spelade även initiativen utifrån investeringsprogrammet en roll. En känsla uppstod på många håll, tex i byggbranschen, att det nu var en helt ny fart och kraft i landets ledning, något som smittade av sig.

Inga av dessa föreställningar lyser längre. Socialdemokraterna har nu bakom sig en devalvering som lett tillbaka till utgångsläget. Central övertalning har inte visat sig kunna begränsa lönekostnadsökningarna. Någon genväg till ekonomisk balans och styrka tycks inte finnas. Bilden av självsäker handlingskraft har bleknat i förhållande till den av saklig villrådighet och starka parlamentariska begränsningar.

Om en devalveringssituation åter uppstod skulle det ju vara ett uttryck för att den förra devalveringen inte lyckades. Det är svårt att tro att samma regering i så fall skulle tillgripa samma instrument, men nu under mer ogynnsamma förutsättningar än förra gången.

En mer relevant fråga är i så fall om de borgerliga kan tänkas använda medlet. Det är de som nu bär den potentiella rollen att från opposition kunna överta regeringsansvaret och starta med en nyvunnen legitimitet hösten 1991. För en omedelbar devalvering talar deras kollektiva minne, att de borgerliga efter maktövertagandet 1976 dröjde för länge med att göra det oundvikliga.

Men det är svårt att se att en borgerlig regering har sådana styrkefaktorer som socialdemokraterna trots allt besatte 1982. Det är också svårt att tro att de borgerliga skulle satsa på stor devalvering just när de tycker sig ha fått rätt i sin kritik av socialdemokraternas offensiva användning av instrumentet 1982. Man bör notera att ledaren för det största oppositionspartiet, Carl Bildt, bestämt argumenterade mot 1982 års devalvering även när den framstod som mest framgångsrik. Folkpartiledaren Bengt Westerberg uppger sig ha varit emot även 1981 års devalvering på grund av inflationsrisken (han var då statssekreterare i finansdepartementet).

De borgerliga torde också numera ha en större beredskap än socialdemokrater-

na för att ta en period av arbetslöshet om de bedömer att den är nödvändig för att långsiktigt kunna etablera en lägre svensk inflationstakt (även s-regeringen tar den nu för övrigt med öppna ögon, om än inte deklarerat i ord). Dessutom har de båda största oppositionspartierna svensk anslutning till EMS och till EG på sitt program. Det ställer inflationsproblemet först. I synnerhet efter skattereformens extraordinära ökning av konsumentpriserna blir det en avgörande uppgift att sänka de långsiktiga inflationsförväntningarna. Detta är inte förenligt med devalvering i oktober 1991. Frågan om produktivitetens utveckling tillmäts nu också en större relativ vikt i förhållande till kostnadsläget.

Även om devalvering inte används som ett offensivt vapen finns det ju också en annan typ av kursänkning, den som utgör en defensiv anpassning till en redan inträffad inflationsdifferens gentemot omvärlden. Två saker är här av betydelse från debatten 1981–82.

Den ena är att det var just denna typ av efterhandsanpassning som socialdemokraterna vände sig emot i krisprogrammet och med sin egen devalvering. Tesen var att den blott bidrog till förväntningar om fortsatta devalveringar och hög inflation.

Den andra är att räntan då ännu var en legitim del av sfären för politiska beslut, medan den nu har lyfts ut därifrån. Ännu 1981 drev socialdemokraterna kampanj för ett politiskt beslut om sänkt ränta. Kravet på sänkt ränta var ett huvudnummer i särskilt Olof Palmes angrepp på mittenregeringen.¹⁶ I dag är det allmänt accepterat att riksbanksledningen har som huvuduppgift att försvara kronan och därvid har full frihet att via marknadsoperationer åstadkomma den räntedifferens mot omvärlden som detta kräver. Hösten 1982 var det ett effektivt argument från Kjell-Olof Feldt att säga: "Om vi inte devalverat hade vi tvingats höja räntan med 3–4 procentenheter". Möjligheten av detta politiska argument har i praktiken bortfallit. Riksbanksledningen torde i dag anse sig ha allt nödigt handlingsutrymme för att försvara kronkursen, även om räntepriset blir högt. Och den politiska slutsatsen är nu snarast den omvända mot 1982: det gäller att även under tryck demonstrera att man menar allvar med att inte devalvera, för att därmed slippa att permanent bära någon extra riskprocent i svensk räntenivå, grundad på misstro om de politiska avsikterna.

Mot det här resonemanget står att socialdemokraterna alltjämt torde ha en låg acceptansnivå för arbetslöshet och att utvecklingen kan tänkas skapa något av en tvångssituation under 1992–93.

Från det historiska perspektiv som man får genom att återvända till diskussionen och besluten vid 1980-talets början blir slutsatsen att det näraliggande inte är ny devalvering utan överväganden om en ny valutaregim. Visserligen har devalveringarna varit många, medan valutakorgen bestått sedan 1977. Men devalveringsinstrumentet är inte så politiskt etablerat som det framstår. Och

¹⁶ Se text riksdagens allmänpolitiska debatt 14/10 1981.

valutakorgen är inte så politiskt stabil som den framställts. (Skrivet september 1990. Tillägg 17 maj 1991, då kronan knöts till ecun: V.S.B.)

Referenser

- Bergström, H., (1987), *Rivstart? Om övergången från opposition till regering*, Tidens förlag.
 Elvander, N., (1991), "Devalveringen, 1980-talets inkomstpolitik och den svenska modellen", i denna bok.
 Henrekson, M., (1991), "Devalveringens effekter på den svenska ekonomins struktur", i denna bok.
 Feldt, K.-O., (1991), *Alla dessa dagar... I regeringen 1982–1990*, Norstedts.
 Lybeck, J., (1985), *Devalveringar – ett inslag i de nordiska ländernas stabiliseringspolitik*, Liber.
 Sjöblom, G., (1968), *Party Strategies in a Multiparty System*, Studentlitteratur, Lund.

Kommentar

av

Lars Wohlin

Jag har blivit ombedd att kommentera Hans Bergströms redovisning av 1982 års devalvering. Samtidigt som jag skriver denna kommentar har Kjell-Olof Feldt publicerat sina memoarer "Alla dessa dagar", i vilken han redovisar bakgrunden till 1982 års devalvering och själva genomförandet. Eftersom jag som dåvarande riksbankschef tekniskt genomförde 1982 års devalvering och var ansvarig för valutapolitiken fram till valet 1982 har jag skäl att ge min version av förloppet. Jag skall här dock koncentrera mig till några av huvudfrågorna. En mer detaljerad redovisning får anstå till ett senare tillfälle.

Den första frågan är varför den socialdemokratiska regeringen, som tillträdde efter valet 1982, beslöt att devalvera med 20 procent.

Sommaren 1981 lade den socialdemokratiska krisgruppen under ordförandeskap av Ingvar Carlsson fram sin rapport. Som framgår av Hans Bergströms artikel var det uppenbart för en ekonom att skulle Sverige få en stark exportledd tillväxt i kombination med full sysselsättning förutsatte detta en stor devalvering även om det inte sades rent ut. Som riksbankschef uppfattade jag också diskussionen bland de ekonomer som stod nära socialdemokratins ledning att det fanns förespråkare för en stor devalvering.

Erik Lundberg argumenterade starkt för en stor devalvering och hänvisade ofta till den framgång Sverige fick tack vare en undervärderad valuta efter de stora devalveringarna 1931 och 1949. Lundberg talade om en devalvering i storleksordningen 20 procent. Jag uppfattade det så att Lundbergs argumentering hade flera anhängare bland inflytelserika (s)-ekonomer.

Min egen uppfattning sommaren 1981 var att det behövdes en relativt stor devalvering. Devalveringen skulle dock inte göras större än att den återställde det relativa kostnadsläget och att det gick att förhindra att devalveringen utlöste löne- och prisstegringar som snabbt åt upp devalveringarna.

Så till vida var 1977 års två devalveringar om sammanlagt 16 procent framgångsrika. De hade inte lett till en snabbare ökning av "unit labour cost" än i konkurrentländerna. Ingenting av den devalveringen hade således ätits upp under fyra år. Min uppfattning var att en devalvering på 10 procent kunde klaras i rådande konjunkturläge.

En grundförutsättning för framgångsrika devalveringar var, förutom att de inte ledde till kompenserande lönekostnadsökningar, att den offentliga utgiftstillväx-

tens bromsades upp. 1981 hade budgetpolitiken lagts om. Beslut om väsentliga strukturellt riktiga besparingar togs 1981–1982, såsom karensdagar, sänkt kompensation för deltidspension m m.

Devalveringen 1981 var en ren riksbanksdevalvering. Den tillkom på initiativ av riksbanken. I första hand återförankrade jag dock devalveringen hos regeringen och moderaterna. Hade Gösta Bohman sagt nej hade den inte genomförts. Devalveringen 1981 genomfördes i första hand för att jag ansåg den ekonomiskt riktig och nödvändig.

Min övertygelse att (s) planerade en stor devalvering gjorde det därtill särskilt angeläget att redan hösten 1981 devalvera. Risken för spekulation mot kronan skulle öka när diskussionen om en stor devalvering fördes ut i allt vidare kretsar inom det socialdemokratiska partiet och vann ökad konkretion.

Det var min uppfattning att 1981 års devalvering hade omöjliggjort förslaget om en stor devalvering. Jag kunde inte föreställa mig att (s) skulle föreslå en 20-procentig devalvering ovanpå en 10-procentig devalvering.

Att devalvera den svenska kronan med närmare 30 procent på 13 månader var ekonomiskt oförsvarligt. Det kunde inte underbyggas med ekonomisk teori. Någon ekonomisk politik som kunde följa upp en devalvering av den storleksordningen fanns inte. Det var också internationellt oacceptabelt.

När riksbanken devalverade 1981 ansåg Feldt – enligt egen utsaga – tanken på en stor devalvering – överspelad. Att frågan om en stor devalvering togs upp igen på våren 1992 i de interna rådslagen berodde till en del på att effekterna av den 10-procentiga devalveringen tycktes dröja som följd av fortsatt internationell lågkonjunktur. Till en del synes den stora devalveringen dock ha varit grundad på politiska överväganden.

En (s)-regering skulle markera ett avstamp från en som man ansåg misslyckad borgerlig ekonomisk politik. Det var viktigt att visa handlingskraft som kontrast till de svaga och splittrade borgerliga regeringarna.

Det odlades också en föreställning att de många små devalveringarna under de borgerliga regeringsåren var misslyckade eftersom man ansåg att de skapade förväntningar om nya devalveringar. Det krävdes en rejäl devalvering för att markera att detta var slutpunkten; den sista devalveringen. Denna typ av argumentering fick dominera helt i stället för en ekonomisk analys av vilka åtgärder som en stor devalvering måste ledsagas av för att devalveringen skulle bli framgångsrik. Samtidigt underskattades de politiska svårigheterna att få gehör för sådana åtgärder. Inte minst viktigt var därvid att man trodde sig ha ett överlägset grepp om lönepolitiken via samarbetet med fackföreningsrörelsen. Sammanfattningsvis vill jag se den stora devalveringen baserad mer på politiskt övermod än på ekonomisk analys.

När Kjell-Olof Feldt kom upp på riksbanken efter valet 1982 och redovisade sin plan på en 20-procentig devalvering blev jag överraskad och sade att det var alldeles för mycket. Självt hade jag planer på en 8–10-procentig devalvering om

en borgerlig regering suttit kvar. Vi skulle då klarat av att återställa läget efter kostnadskrisen på 1970-talet. Det skulle vara det sista steget i en kontrollerad stegvis kostnadsanpassning efter den förödande kostnadskrisen 1975–1976. Jag angav samtidigt att jag ansåg 12 procent vara det absolut högsta som kunde internationellt accepteras av IMF och övriga länder. Jag förordade således aldrig 12 procent, vilket Kjell-Olof Feldt anger i sin memoarbok.

Vid mina samtal med Feldt nämnde denne att han önskade ändra sammansättningen av valutakorgen. Han ansåg att D-marken borde ges betydligt högre vikt. Han nämnde därvid en vikt över 50 procent. Det var dock inte tal om en 100-procentig anknytning till D-marken. Det var inte heller tal om att riksbanken skulle annonsera denna nya korg i samband med valutakursjusteringen. Någon önskan om en tidsmässig sammankoppling fanns inte.

Min uppgift blev att informera riksbankscheferna i Norden, Karl-Otto Pöhl i Bundesbank och Richard Gordon i Bank of England, dåvarande ordföranden i BIS. Med Pöhl tog jag inte upp frågan om anknytning av kronan till D-marken. Däremot nämnde jag i allmänna termer att den nya regeringen hade planer på att ändra valutakorgens sammansättning med högre vikt för D-marken. Jag betonade att jag inte själv tog något ansvar för beslutet utan endast tekniskt expedierade beslutet och själv skulle avgå några dagar senare. Pöhl sade att han ville ha kontakt med Kjell-Olof Feldt som jag meddelade att han borde ringa Pöhl. Hur samtalet mellan Pöhl och Feldt förlöpte känner jag naturligtvis inte till. Det är dock egendomligt att Feldt i sin bok säger att Pöhl var upprörd över att kronan skulle knytas till D-marken. Hur visste Pöhl det? Jag hade ju inte sagt det.

Pöhl reagerade mycket negativt på den och på den stora devalveringen men enligt Hans Bergströms version sade Pöhl till Kjell-Olof Feldt att en anknytning av kronan till D-marken krävde medgivande från Bundesbank. Det var inget Sverige kunde besluta om ensidigt. Kjell-Olof Feldt trodde på detta och lät då saken bero. I och med att beslut i frågan inte togs omedelbart missades chansen. I efterhand sägs att Kjell-Olof Feldt hade inga närmare kommentarer kring valutakorgändringen. Han medger att han missuppfattat situationen. Något hinder för Sverige att ensidigt ändra valutapolitiken till en 100-procentig vikt för D-marken i valutakorgen fanns inte. På några punkter vill jag kritiskt granska och ifrågasätta denna version.

Ett byte av valutastandard är ett beslut som fattas av riksbanksfullmäktige. Hade det varit angeläget att uppnå en tidsmässig samordning av besluten om devalvering och byte av norm borde Feldt rimligen tagit upp frågan med mig. När han inte gjorde det måste han ha bedömt att den frågan kunde anstå tills att den nya fullmäktige hade valts. Regeringen kunde inte heller i förväg annonsera ett beslut som fullmäktige skulle fatta.

Någon anledning för mig att medverka i ett byte av norm kan – konstateras så här i efterhand – inte ha funnits. Devalveringsbeslutet brådsnade med hänsyn till den våldsamma spekulation mot kronan som hade igångsatts. En anknytning

till D-marken kunde efter devalveringen inte leda till någon som helst valutaspekulation. Den frågan kunde behandlas i lugn och ro under hösten.

Hade Pöhl inte gjort några invändningar hade således riksbanken ändå inte fattat något beslut i frågan samtidigt med devalveringen. Beslutet hade fått anstå åtminstone fram till det fullmäktige och den nya riksbankschefen fanns på plats. Det är ju inte alldeles säkert att det nya fullmäktige vid sitt första konstituerande sammanträde hade varit villigt att forcera genom ett så radikalt beslut.

Argumentet att när det inte gick att få en tidsmässig koppling till devalveringen var frågan om D-marksanknytningen körd, förefaller mig därför vara en konstruktion. Några förutsättningar för en tidsmässig sammankoppling fanns inte.

Kjell-Olof Feldt återkom under hösten 1989 med artiklar i vilka han ansåg att kronan borde knytas närmare till D-marken. Det var då fråga om högre vikt för D-marken, inte en fullständig anknytning. Riksbanken fick också i uppdrag att utreda alternativa valutakorgar. Så småningom fick frågan om en ändrad valutakorg falla i glömska. Efter vintern 1983 togs den inte upp mer. Detta visar att det var ett relativt lös och dåligt förankrat förslag och inte en integrerad del av den skred tredje vägens politik.

Kjell-Olof Feldt medger också att han var rädd för den kritik som skulle kunna riktas från LO-håll mot tanken på en hårdvalutapolitik där inflationsbekämpning sattes före arbetslöshet.

Frågan om den stora devalveringen drevs i hög grad fram av ekonomerna kring Feldt och då framför allt Erik Åsbrink. Det är uppenbart att "kuppmakarna" (enligt Feldts vokabulär) Åsbrink och Sohlman också var de drivande bakom tanken att efter den stora devalveringen knyta kronan till D-marken.

När regeringen den 28 september antog en knytning till D-marken som en punkt i 10-punktsprogrammet så tror jag att det skedde utan närmare insikt om konsekvenserna för den ekonomiska politiken. Okunnigheten om effekterna av olika valutaknytningar etc är erfarenhetsmässigt stor utanför en trängre krets av ekonomer. Det torde inte ha varit svårt för Feldt – Åsbrink att få med en sådan punkt på programmet.

Ekonomerna kring Feldt hade stort inflytande vid utformningen av programmet för den ekonomiska politiken. Efter regeringsbildningen och det nya riksbanksfullmäktige började sammanträda fick riksbanken ett större inflytande på valutapolitiken. Det var då sannolikt inte lika lätt att övertyga riksbanken om det kloka i en D-marksanknytning.

Som jag ser det i ljuset av vad som nu skrivits var det två "kuppmakares" förslag som gick förlorat – inte ett väl politiskt förankrat förslag. Feldts eget intresse för frågan var uppenbart lägre än Åsbrinks. Då det visade sig att det inte gick att genomföra D-marksanknytningen omedelbart i anslutning till devalveringen förlorade ekonomerna möjlighet att fånga ett beslutstillfälle i flykten. När den nya regeringen och riksbanksfullmäktige började fungera hade ekonomernas influens reducerats.

Varför drevs då frågan om D-marksanknytning? Om man önskat ändra valutapolitiken hade det då inte varit rimligare att återinträda i det europeiska valutamarbetet till vilket Sverige inbjödits 1979 men tackat nej. Socialdemokraterna hade ju hårt kritiserat att Sverige lämnade valutamarbetet (ormen) i augusti 1977.

Jag tror att det var ett behov att ta bort en del av den förväntade kritiken mot den stora devalveringen. Sverige skulle driva hårdvalutapolitik men först en rejäl devalvering. Förslaget om hårdvalutapolitik och säkerligen också motiverat av en önskan att låsa (s)-partiet till en ansvarsfull politik. Förslaget om att staten inte skulle låna utomlands var en liknande fast norm som förmodades skulle kunna förhindra excesser i den ekonomiska politiken.

Finansministrar, riksbankschefer och ekonomiska rådgivare till regeringar söker ständigt hitta på normer som skall hindra politikerna från en släpphänt budgetpolitik, oftast med begränsad framgång. Jag ser därför förslaget av en D-marksanknytning som en tjänstemannaprodukt utan politisk förankring och utan de följdbeslut som en sådan anknytning skulle ha krävt. Min huvudinvändning mot Bergströms redovisning är att han inte håller isär regeringspolitik från statssekreteraruppfattningar och inte heller analyserar hur beslut av rådgivare till partier ändras när de flyttas in i den institutionella beslutsapparaten.

Kommentar

av

Sigfrid Leijonhufvud

Kan det hända igen? Det är den centrala frågan i Hans Bergströms uppsats om devalveringen 1982.

Själv svarar han varken ja eller nej. Det troliga är inte en ny devalvering utan överväganden om en ny valutaregim.

Bergström, som föredömligt undersökt beslutsprocessen bakom den stora devalveringen i sin avhandling Rivstart (1987) och i denna uppsats kompletterat den med nya uppgifter, väger för och emot och tar i sin prognos närmast efter oraklet i Delphi.

Politikerna har det lättare. Med finansministern i spetsen svarar de nej.

– Devalvering kommer aldrig på frågan. Ingen statsrådspost . . .

Jag minns en presskonferens med Kjell-Olof Feldt i början av oktober 1982. Jag ställde frågan rakt på sak: Tänker ni devalvera?"

– Nej, en devalvering löser inga problem, svarade den blivande finansministern och tog sig snabbt an en annan frågan.

Talk is cheap, inte minst i sammanhang då inte ens lögn kan ge några efterräkningar.

De ansvariga politikernas försäkringar är med andra ord ingenting att *per se* lita på. Bedömningen måste istället utgå ifrån vad de gör och kan göra.

Mot den bakgrunden är JA det självklara svaret på Bergströms fråga. Visst kan det hända igen.

Sverige är med full fart på väg in i en kostnadskris som i långa stycken liknar 1970-talets. Skälet är att regeringen inte velat eller förmått föra en anti-inflationspolitik för bevarad konkurrenskraft. Redan vid mitten av 80-talet, då alla kurvor pekade "rätt" blåste man faran över och återknöt snart till traditionell socialdemokratisk reformpolitik. Ungefär samtidigt tappade regeringen greppet om stabiliseringspolitiken.

Det hjälper inte att finansplanerna sätter fingret på centrala problemområden. Talk is cheap så länge siffrorna visar att vi trots alla försäkringar är på väg mot en devalveringssituation. Marknaden har, som alla vet, intecknat den. Fortsätter utvecklingen i samma banor tvingas riksbanken devalvera inom två år.

Så här kan det inte få fortsätta, säger finansministern. Men blir han trodd innan regeringen visat prov på att det är en uthållig desinflationspolitik med åtföljande hög öppen arbetslöshet?

Bergström har rätt i att det politiskt sett är mycket svårare att genomföra en devalvering nu än 1982. Det gäller i synnerhet för socialdemokraterna och alldeles avgjort före valet 1991. En devalvering före valet skulle ju bli bekräftelsen på ett stort misslyckande.

Med hänsyn till Sveriges roll i morgondagens Europa ter sig åtminstone en konkurrensdevalvering modell -82 utesluten. Det gäller vilka partier som än sitter vid makten de närmaste åren.

Men det är en annan sak med en defensiv devalvering "framtvingad" i ett läge då priset att hålla emot ter sig orimligt högt.

Talk is cheap, men ju längre man väntar med åtgärder desto högre pris får man betala i form av utslagning, arbetslöshet och höga räntor för att bryta inflations- och devalveringsförväntningarna.

För att uttrycka sig rätt: Hur många procents arbetslöshet tål statsminister Ingvar Carlsson, statsminister Carl Bildt eller statsminister Bengt Westerberg?

De som i likhet med Hans Bergström studerat 1970-talets politik vet att smärtgränsen då var låg oavsett vilka partier som satt vid makten. Har erfarenheterna gjort den nya generationens toppolitiker tillräckligt "okänsliga" för att klara det arbetslöshetens stålbad som nu ser ut att bli enda sättet att undvika en devalvering under nästa mandatperiod?

Hans Bergström tycks tro det. Men det beror kanske på att han samtidigt tror att man kan ersätta stålbad med en eller annan kall avrivning?

När det gäller Hans Bergströms historieskrivning har jag en avvikande mening på en viktig punkt. Det gäller den enda verkliga nyheten som presenterats i uppsatsen.

Hans Bergström beskriver, huvudsakligen stödd på en intervju med Erik Åsbrink i augusti 1990, hur planerna på att efter devalveringen i fortsättningen föra en hårdvalutapolitik rann ut i sanden.

Under de hektiska timmarna mellan "dragningen" för den tillträdande regeringen på eftermiddagen den 7 oktober och riksbanksfullmäktiges sammanträde på morgonen den 8 oktober hade Kjell-Olof Feldt bl.a. telefonkontakt med chefen för Bundesbank, Karl Otto Pöhl. Denne skall då ha förklarat att det inte var möjligt för Sverige att på egen hand knyta kronan till D-marken. Det visade sig, som Bergström också skriver, att Pöhl var felinformerad och att en svensk koppling till D-marken skulle ha varit möjlig.

"Den svenska slutsatsen blev likväl att knytningen till D-marken inte kunde beslutas i samband med regeringens tillträde utan att man fick återkomma till frågan. I och med att detta tillfälle missades blev den inte mer aktualiserad", skriver Bergström. Enligt Åsbrink berodde det på att annat tog över dagordningen och att inflationsutvecklingen efter hand blev sådan att det inte längre skulle te sig trovärdigt med en dylik koppling. Bergström menar själv att det som missas första dagen sedan lätt förblir ogjort och hävdar att de politiska styrande statsrå-

den kan ha värderat hårdvalutaormen som ett mindre centralt inslag i krispolitiken än vad Åsbrink gjorde.

Men i finansplanen 1983 är den enligt Bergström redan döda hårdvalutapolitiken fortfarande levande när finansminister Feldt skriver: "Målet måste vara att på sikt säkerställa att pris- och kostnadsstegringen i Sverige inte överstiger den i våra viktigaste konkurrentländer. Ett led i en sådan politik är att dämpa de från utlandet kommande inflationsimpulserna genom att skriva upp den svenska kronans värde." (sid 17)

Det förefaller alltså vara en efterhandskonstruktion av Åsbrink och Bergström att samtalet mellan Feldt och Pöhl medförde att planerna skrinlades. Det måste ha skett senare.

Devalveringen 1982

– *rivstart eller snedtändning?*

Perspektiv på svensk devalveringspolitik

Lars Jonung (red)

Bengt Assarsson, Hans Bergström, Magnus Blomström,
Gunnar Dahlfors, Erik Dahmén, Nils Elvander, Peter Englund,
Lennart Erixon, Thomas Franzén, Klas Fregert, Per Frennberg,
Nils Gottfries, Thorvaldur Gylfason, Lars Heikensten,
Magnus Henrekson, Jan Herin, Lars Hörngren, Peter Jansson,
Lars Jonung, Sune Karlsson, Sixten Korkman, Sigfrid Leijonhufvud,
Hans Lindberg, Maj Nordin, Mats Persson, Anne-Marie Pålsson,
Nils Henrik Schager, Paul Söderlind, Lars Vinell, Lars Werin,
Clas Wihlborg, Lars Wohlin, Johnny Åkerholm.

SNS Förlag

SNS Förlag
Box 5629
114 86 Stockholm
Tel 08-23 25 20

Devalveringen 1982 – rivstart eller snedtändning?
Perspektiv på svensk devalveringspolitik
Lars Jonung (red)
Första upplagan
Första tryckningen

© 1991 Författarna och SNS Förlag
Omslag: Ingvar Bylund
Sättning och tryck: Norstedts Tryckeri, Stockholm 1991
ISBN 91-7150-423-0

Innehåll

Förord	7
I	INTRODUKTION OCH SAMMANFATTNING
	<i>Lars Jonung</i>
	Rivstart eller snedtändning? 10
II	STRUKTUREFFEKTER
	1. <i>Magnus Henrekson</i>
	Devalveringarnas effekter på den svenska ekonomins struktur 44
	Kommentarer: Lars Heikensten 84 Magnus Blomström 88
	2. <i>Lars Vinell</i>
	Devalveringarnas effekter på industrin 91
	Kommentar: Erik Dahmén 112
III	KONKURRENSKRAFT OCH PRISBETEENDE
	3. <i>Maj Nordin</i>
	Den svenska industrins konkurrenskraft 1973–1989 118
	Kommentar: Jan Herin 138
	4. <i>Nils Gottfries</i>
	Devalveringarnas effekter på exportindustrins prissättning och marknadsandelar 141
	Kommentar: Lennart Erixon 151
	5. <i>Bengt Assarsson</i>
	Devalveringarnas effekter på utlandsturismen 155
	Kommentar: Sune Karlsson 161
IV	ARBETSMARKNADEN
	6. <i>Klas Fregert</i>
	Devalveringarna och lönebildningen under 1970- och 1980-talen 164
	Kommentar: Nils Henrik Schager 181
V	FÖRDELNINGSEFFEKTER
	7. <i>Anne-Marie Pålsson</i>
	Devalveringarnas effekter på förmögenheter och inkomster 186
	Kommentar: Lars Werin 212

- VI AKTIEMARKNADEN
8. *Per Frennberg*
Devalveringarnas effekter på aktiemarknaden 1949, 1977, 1981 och 1982 216
 Kommentar: Mats Persson 235
- VII VÄXELKURS OCH PENNINGPOLITIK
9. *Clas Wihlborg*
Den reala växelkursen 1974–1989 240
 Kommentar: Lars Hörngren 258
10. *Thomas Franzén och Lars Hörngren*
Devalveringen 1982 och svensk penningpolitik 262
 Kommentar: Peter Englund 275
- VIII DEVALVERINGENS POLITISKA EKONOMI
11. *Hans Bergström*
Devalveringens politiska tillkomst och logik 280
 Kommentarer: Lars Wohlin 312 Sigfrid Leijonhufvud 317
12. *Nils Elvander*
Devalveringen, 1980-talets inkomstpolitik och den svenska modellen 320
 Kommentar: Peter Jansson 335
- IX DEVALVERINGSPOLITIKEN I ETT INTERNATIONELLT PERSPEKTIV
13. *Sixten Korkman och Johnny Åkerholm*
Sveriges växelkurspolitik i internationell belysning 340
 Kommentar: Thorvaldur Gylfason 358
- X DEVALVERINGSPOLITIKENS TROVÄRDIGHET OCH FRAMTID
14. *Hans Lindberg och Paul Söderlind*
Hur trovärdig var den fasta växelkurspolitiken 1982–1990? 362
 Kommentar: Mats Persson 373
15. *Lars Wohlin*
Svensk valutapolitik – tillbakablick och framtid i ett integrerat Europa 375
- APPENDIX
- Gunnar Dahlfors*
Nationalekonomernas syn på växelkurspolitiken 1973–1985 390

Författarpresentation 403

Förord

Att devalvera är ett riskfyllt företag. Det visar historien. Att arrangera ett symposium kring den svenska devalveringspolitiken är också ett vågspel. Mitt tack går till Prins Bertils fond som ställde riskkapital till förfogande för ett endagssymposium med målet att utvärdera devalveringspolitiken. Symposiet, som gavs titeln "Devalveringen 1982 – rivstart eller snedtändning?", ägde rum den 8 oktober 1990 på Handelshögskolan i Stockholm, på åttaårsdagen av 1982 års devalvering. Eftervården av symposiet, dvs den mödosamma redigeringen av ett urval av bidragen samt tryckningen, krävde ytterligare resurser vilka generöst gavs genom nytt anslag från Prins Bertils fond. J H Palmes fond lämnade också ett rejält bidrag för tryckningen och spridningen av detta arbete.

Ett stort tack är jag skyldig Handelshögskolan i Stockholm för stöd med arrangemangen samt Gunnar Dahlfors och Peter Jansson för deras insatser som symposiesekreterare och deras hjälp med den tidskrävande produktionen av denna antologi. Många har bistått mig med synpunkter och kommentarer. Per Frennberg och Oscar Kaumetz har tagit fram statistik och diagram för introduktionen. Framställningen av denna publikation är en del av mitt engagemang inom ett projekt om svensk kreditmarknad och penningpolitik under åren 1945–1990. Deltagarna inom detta projekt har gett mig värdefulla synpunkter. Sist men inte minst vill jag tacka författarna och kommentatorerna; utan deras insats hade denna bok inte sett dagens ljus.

Stockholm i juni 1991

Lars Jonung

Under åren 1976 till 1982 devalverades den svenska kronan sammanlagt fem gånger, sista gången 1982 med hela 16 procent. Denna offensiva devalvering var den första åtgärd som den nya socialdemokratiska regeringen vidtog efter valsegern 1982. Superdevalveringen var ett spännande ekonomiskt och politiskt experiment som knappast har någon tidigare motsvarighet i vår växelkurspolitiska historia. Den påverkade i stort sett samtliga marknader i den svenska ekonomin.

Devalveringens effekter men också dess orsaker belyses i denna bok. Boken bygger på bidragen till ett symposium om svensk devalveringspolitik som hölls vid Handelshögskolan i Stockholm 1990. Tillsammans målar dessa upp ett panorama över den svenska ekonomin och stabiliseringspolitikens utveckling under 1980-talet med tillbakablickar på 1970-talet. Boken blir därigenom också en svensk ekonomisk historia över de senaste 20 åren.

Devalveringen 1982 var både en rivstart och en snedtändning: en rivstart genom att snabbt öka vinster och priser; en snedtändning genom att konservera strukturen i den svenska ekonomin, eliminera krismedvetandet och få den nya regeringen att återta besparingar och reformer i den offentliga sektorn beslutade av den föregående borgerliga regeringen.

Bland författarna finns Sveriges främsta experter på området.

Medverkande:

Lars Jonung (red), Bengt Assarsson, Hans Bergström, Magnus Blomström, Gunnar Dahlfors, Erik Dahmén, Nils Elvander, Peter Englund, Lennart Erixon, Thomas Franzén, Klas Fregert, Per Frennberg, Nils Gottfries, Thorvaldur Gylfason, Lars Heikensten, Magnus Henrekson, Jan Herin, Lars Hörngren, Peter Jansson, Sune Karlsson, Sixten Korkman, Sigfrid Leijonhufvud, Hans Lindberg, Maj Nordin, Mats Persson, Anne-Marie Pålsson, Nils Henrik Schager, Paul Söderlind, Lars Vinell, Lars Werin, Clas Wihlborg, Lars Wohlin, Johnny Åkerholm.

Devalveringen 1982
– rivstart eller snedtändning?

LARS JONUNG (red)

SNS
FÖRLAG

ISBN 91-7150-423-0

9 789171 504234

LARS JONUNG (red)

Devalveringen

1982

– rivstart eller
snedtändning?

Perspektiv på svensk devalveringspolitik

SNS Förlag